

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма "Соціальна робота.
Управління соціальним закладом"
Спеціальність: 231 Соціальна робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня "магістр"

Інтеграція людей з інвалідністю в соціум

НОВГОРОДСЬКИЙ Руслан Григорович

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Володченко Жанна Михайлівна

Рецензенти:

канд. пед. наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Хлебик Світлана Ростиславівна

канд. пед. наук, професор кафедри
соціальної роботи та освітніх і педагогічних
наук Національного університету
"Чернігівський колегіум" ім. Т. Г. Шевченка
Завацька Людмила Миколаївна

Допущено до захисту завідувач кафедри
доктор пед. наук,
проф. _____ Криловець М.Г.
" _____ " _____ 2019 р.

Ніжин – 2019

АНОТАЦІЯ

Новгородський Р.Г. Інтеграція людей з інвалідністю в соціум : магістерська робота. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2019. 106 с.

У магістерській роботі проаналізовано проблему інтеграції осіб з обмеженими можливостями в сучасне українське суспільство. Розглянуто шляхи та форми взаємодії громадських інституцій при вирішенні цієї проблеми, зокрема з допомогою механізмів університетської освіти. . Проаналізовано законодавчу базу України щодо забезпечення умов інтегрування молоді з функціональними обмеженнями у сучасне середовище.

Вивчено стан інтеграції студентів-інвалідів в університетський простір. Визначені можливості розширення доступності вищої освіти для осіб з інвалідністю шляхом адаптації університетського освітнього середовища до потреб і життєвих цілей інвалідів.

Ключові слова: інтеграція, інклюзія, особи з інвалідністю, типи інтеграції, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, інклюзивний освітній процес.

ANNOTATION

Novgorodskiy R.G. Integration of people with disabilities into society: master thesis. Nizhyn Gogol State University, 2019. 106 p.

In the master's thesis the problem of integration of persons with disabilities into the modern Ukrainian society is analyzed. The ways and forms of interaction of public institutions in solving this problem, in particular through the mechanisms of university education, are considered. . The legislative framework of Ukraine on providing conditions for integration of young people with functional limitations into the modern environment is analyzed.

The state of integration of students with disabilities into the university space is studied. Possibilities for increasing accessibility of higher education for persons with disabilities by adapting the university educational environment to the needs and life goals of the disabled are identified.

Key words: integration, inclusion, persons with disabilities, types of integration, inclusive education, inclusive education, inclusive educational process.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	9
1.1. Сутність основних понять "інвалідність", "інвалід", "інтеграція"	9
1.2. Законодавче та нормативно-правове забезпечення інтеграції людей з інвалідністю.....	18
1.3. Інклюзивна освіта як механізмів активної інтеграції осіб з інвалідністю у сучасне суспільство	35
Висновки до першого розділу.....	44
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИ- ВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	45
2.1. Вивчення стану інтеграції студентської молоді в освітнє середовище ЗВО	45
2.2. Забезпечення ефективності процесу інтеграції студентів- інвалідів в освітнє середовище вищої школи	61
Висновки до другого розділу.....	67
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Серед пріоритетних завдань сучасного суспільства є необхідність забезпечити рівний доступ до якісної освіти усіх без винятку людей, незважаючи на расові, соціальні, психофізичні відмінності. Це визначає ефективність суспільного поступу української держави у забезпеченні права кожного її громадянина на повагу, взаєморозуміння та самореалізацію в соціумі. Головною метою навчання у ХХІ столітті є розвиток кожної особистості як повноцінного учасника розбудови демократичного суспільства.

Право на освіту належить всім дітям, в тому числі і дітям з інвалідністю незалежно від причин інвалідності. Проблема інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в масові навчальні заклади – це процес, який все більш розповсюджується на теренах сучасної системи освіти. Такий підхід до їхнього навчання зумовлений багатьма причинами різного характеру. Серед цих причин виокремлюють те, що надання освітніх послуг дітям з інвалідністю в закладах інтернатного типу певною мірою призводить до зниження у частини з них соціальної компетенції та дезадаптації в цілому; у вітчизняній системі освіти відсутня масова практика інклюзивного навчання

Актуальність дослідження обумовлена існуванням наступних об'єктивних протиріч:

- між недостатнім ступенем наукової розробленості концептуальних основ інтеграції інвалідів у суспільство, питань державного регулювання в цій сфері та необхідністю реалізації загальної соціальної потреби в єдності українського суспільства;

- між реалізацією потреб інвалідів як однієї із соціальних груп в умовах суспільства і розробкою цілісного концептуального соціологічного підходу до інтеграції інвалідів;

- між необхідністю інтеграції України у світовий освітній простір, в якому інклюзивна освіта визнається пріоритетним, і збереження українських

тенденцій до інтеграції дітей з особливими потребами в систему загальної освіти;

- між детермінованою державним законодавством необхідністю поширення інклюзивної освіти та недостатнім рівнем можливостей системи вищої освіти з її традиційною спрямованістю на надання диференційованих освітніх послуг студентам з нормальним рівнем здоров'я та студентам з особливими потребами;

- між існуючими різними соціально-педагогічними технологіями європейської інклюзивної освіти та незначною варіативністю наявних вітчизняних технологій при організації даної форми освітнього процесу;

- між підтвердженням ефективності досвіду розвитку і організації інклюзивної освіти та недостатністю теоретичного осмислення та практичної реалізації інклюзії в Україні.

- між практичною потребою системи вищої освіти у створенні спільного навчально-виховного середовища для студентів з особливими потребами та здоровими однолітками і неготовністю до позитивного сприйняття студентами один одного, незважаючи на їхні психофізичні відмінності;

Забезпечення для дитини з відхиленнями у розвитку рівних можливостей і рівних прав, в першу чергу, означає можливість перебувати поруч зі звичайними однолітками, можливість отримати якісну освіту.

Право кожної молодої людини з інвалідністю на отримання освіти закріплено низкою міжнародних та державних законодавчих документів, основними з яких є: Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (ООН, 1993 р.), Саламанська Декларація про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами, програма "Рамки дій за освітою осіб з особливими потребами" (1994 р.); Конвенція ООН "Про права інвалідів" (2006 р.), Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" (1991 р.). Концепція розвитку інклюзивної освіти (2010 р.) та ін.

Вагомий внесок у виділення спектру соціальних проблем, пов'язаних з інвалідністю населення, зробили такі вчені, як: І. Зверева, І. Іванова, А. Капська, В. Ляшенко, О. Молчан, В. Тесленко, М. Чайковський та інші. Вони розглядають інтеграцію інвалідів переважно як складову соціальної роботи та соціальної політики в цілому.

Проблеми інтеграції осіб з вадами здоров'я засобами освіти та можливості доступу їх до освіти, зокрема вищої, стали предметом дослідження вітчизняних (О. Безпалько, В. Ільїн, Є. Мартинов, О. Молчан, Т. Самсонов, Н. Софій, Є. Тарасенко, О. Полякова та ін.) та зарубіжних (Б. Барбер, Г. Беккер, П. Бурдье, Дж. Девіс, К. Дженкс, Х. Кербо, М. Крозьє, Ф. Кросбі, К. Тейлор та ін.) вчених.

Серед наукових робіт, де висвітлюються різні аспекти супроводу навчання студентів з особливими потребами у вищому навчальному закладі, особливий інтерес для нас становлять наукові розробки Г. Бойко, А. Кісляк, К. Кольченко, С. Місяк, П. Таланчука, В. Шиян та ін. Специфіку взаємодії викладачів та студентів з особливими потребами у вищому навчальному закладі вивчали К. Кольченко, Г. Мазарська, Ш. Равер-Лампман та ін.

Актуальність проблеми, її соціальна та практична значущість, недостатня теоретична розробленість, а також необхідність розв'язання суперечностей зумовили вибір теми магістерської роботи "Інтеграція людей з інвалідністю в соціум".

Об'єкт дослідження – соціальна робота з людьми, які мають інвалідність, щодо їх інтеграції у соціум.

Предмет дослідження – форми і методи соціальної роботи щодо інтеграції людей з інвалідністю в соціум.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вивченні шляхів інтеграції студентів з інвалідністю в освітній простір університетського середовища.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати проблему інтеграції осіб з інвалідністю у сучасній психолого-педагогічній науці.

2. На основі вивчення нормативно-правової бази щодо забезпечення інтеграційних процесів молоді з особливими потребами виявити сутність інтегрованого та інклюзивного підходу в освіті.

3. На підставі аналізу досвіду навчання молоді з інвалідністю в системі вищої освіти виявити основні проблеми становлення інклюзивної освіти студентської молоді в освітньому просторі вищої школи..

4. Змістовно розробити систему роботи щодо поліпшення процесу інтеграції студентів-інвалідів в освітнє університетське середовище.

Відповідно до поставлених завдань застосовано комплекс **методів дослідження:**

- *теоретичні*: аналіз, синтез, систематизація, порівняння, класифікація, узагальнення психолого-педагогічної, соціологічної літератури для з'ясування змісту базових понять дослідження, обґрунтування сутності та особливостей інклюзивної освіти студентської молоді з особливими потребами в умовах університетського освітнього простору, контент-аналіз нормативно-правових документів для визначення змісту інклюзивного навчання молоді з особливими потребами в умовах університетської освіти;

- *емпіричні*: діагностичні (інтерв'ю, анкетування, опитування), констатувальний експеримент з метою вивчення реального стану інтеграції студентів-інвалідів до освітнього простору вищої школи;

- *статистичні* (кількісна та якісна обробка даних) для визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Експериментом було охоплено 70 студентів 1-4 курсів (з них 28 студентів-інвалідів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *науково обґрунтовано* теоретичні засади інтеграції осіб з інвалідністю в умовах освітнього простору, що полягають в:
  - уточненні наукових понять "інвалідність", "інтеграція";
  - розумінні розвитку інклюзивної освіти як процесу постійного пошуку найбільш ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб у навчанні молоді з різними рівнями здоров'я;
  - *удосконалено* форми і методи роботи зі студентською молоддю щодо оптимізації процесу інтеграції студентів-інвалідів в освітнє середовище вищої школи

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці методики діагностування стану інтеграції студентської молоді в освітнє середовище ЗВО. Матеріали дослідження можуть бути використані при створенні підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій для самостійної роботи студентів, інструктивних матеріалів щодо їх виконання.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у доповідях і виступах на конференціях та семінарах:

- щорічній науковій конференції молодих науковців "Молодь у науці" (м. Ніжин, травень 2019 р.);
- IV науково-практичній конференції магістрів "Підготовка керівника закладу освіти: реалії сьогодення та перспективи" (м. Ніжин, травень 2019 р.) – з доповіддю "Особливості управління процесом інтеграції людей з інвалідністю в соціум";
- Міжнародному науково-практичному семінарі "Культура і освіта в Україні та Польщі" (м. Ніжин, 25-26 жовтня 2019 р.) – з доповіддю "Кризи інтеграції осіб з інвалідністю";
- II Міжнародній науково-практичній конференції "Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери" (м. Ніжин, 2018).
- Міжнародному конгресі зі спеціальної педагогіки і психології "Педагог в інклюзивному просторі: траєкторія фахової самоактуалізації", ДВНЗ "Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету

імені Григорія Сковороди" (8 листопада 2018 р., м. Переяслав-Хмельницький).

– V Міжнародному конгресі зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології "Діти з особливими потребами в освітньому просторі" (10–11 жовтня, 2019, м. Чернігів-Київ).

– Міжнародній конференції "Підтримка інклюзивної освітньої спільноти: досвід українсько-американської співпраці" (23 листопада 2019 р., м. Київ).

– Міжнародній науковій конференції "Жінка в освіті та науці" (7-8 листопада 2019 р., м. Ніжин).

Основні положення та результати дослідження висвітлені у таких публікаціях:

1. Новгородський Р.Г. Співробітництво як основа в процесі інтегрування дитини з особливими освітніми потребами. *Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі»* 10-11 жовтня Чернігів-Київ, 2019. С.156-159.

2. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти: метод. рек. / Р. Г. Новгородський: 2-ге вид., доповн. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 70 с.

3. Вивчення стану інтеграції студентської молоді в освітнє середовище закладу вищої освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* / за заг. ред. Є.І.Ковленко. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2019. №3. С.66-73.

4. Забезпечення ефективності процесу інтеграції студентів-інвалідів в освітнє середовище вищої школи. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць молодих науковців*. Вип.2. 2019. С.269-272.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 106 сторінки, з них 63 сторінки – основного тексту. Список використаної літератури нараховує 97 джерел.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

1.1. Сутність основних понять "інвалідність", "інвалід", "інтеграція"

Інвалідність є тим соціальним явищем, запобігти якому не може жодне суспільство. Кожна держава залежно від рівня свого розвитку, базуючись на пріоритетах і можливостях, формує свою соціально-економічну політику по відношенню до людей з інвалідністю. Найбільш значимою функцією держави по відношенню до громадян з обмеженими можливостями є створення ефективної системи, що забезпечує їм умови для реалізації своїх потреб з урахуванням прийнятої в суспільстві системи цінностей. Соціальна політика по відношенню до цих людей – складова внутрішньої політики держави, що має нормативно-правову базу, представлену в соціальних програмах, практичній діяльності, в основі якої – відносини в суспільстві визначені інтересами і потребами інвалідів. Характеристика діяльності держави напряду пов'язана з визначенням ролі і місця інвалідів в соціальному середовищі та ставленням до них інших громадян.

Згідно з національним законодавством "інвалідність – міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів" [31].

У ході аналізу наукової літератури встановлено неоднозначність трактування поняття інвалідність. Зокрема, у соціології інвалідність розглядається як "стан людини, коли вона не може самостійно забезпечити (повністю чи частково) потребу нормального особистого чи соціального життя внаслідок недоліку (вродженого чи набутого) її фізичних чи

розумових здібностей [47, с. 65].

За визначенням вітчизняних учених О. В. Безпалько та Т. Г. Губаревої, інвалідність – це "обмеження у можливостях, обумовлених фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті сім'ї та держави на тих самих умовах, що й інші члени суспільства" [80, с. 9; 3].

Законодавчо закріпленим є також поняття "інвалід" – "особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав" [23].

У наукових джерелах інвалідом вважається "особа будь-якого віку і статі, яка внаслідок генетичних чи набутих дефектів психофізичного розвитку має значні обмеження в усіх аспектах життєдіяльності порівняно з такою особою з нормальним розвитком" [18, с. 11].

Нова концепція інвалідності передбачає мобілізацію зусиль держави на те, щоб усі люди з обмеженими можливостями мали рівні права на визначення та реалізацію своїх соціальних прав, незалежну та повноцінну участь у житті суспільства, тобто інтегрувати у суспільство.

В соціально-педагогічній літературі термін "інтеграція" частіше всього використовується у широкому значенні як надання людині з особливими потребами прав і можливостей брати участь у всіх видах соціального життя разом з іншими членами суспільства [92].

В словнику практичного психолога поняття "інтеграція" розглядається як "...внутрішньо груповий процес – створення внутрішньої єдності, згуртованості, що проявляється в ідентифікації колективної об'єктивності в накладанні та прийнятті відповідальності за успіхи і

невдачі в спільній діяльності" [78, с. 194]. Змістовно інтеграція виступає як процес соціального становлення особистості і дає змогу в подальшому їй соціалізуватися і самоствердитися у соціумі.

За визначенням А. Н. Конопльової та Т. Л. Лещинської, "інтеграція – це не механічне поєднання частин, а поєднання кількох соціальних реальностей з метою створення якісно нової, в якій відбувається рівноправна взаємодія" [43, с.5].

З психологічної точки зору інтеграція розглядається як:

- "внутрішньо груповий процес створення внутрішньої єдності, згуртованості, що виражається в колективістській ідентифікації, згуртованості групи як ціннісно-орієнтаційної єдності, об'єктивності в покладанні та прийнятті відповідальності за успіхи і невдачі в спільній діяльності" [94, с. 178];

- "об'єднання і структурування раніше неупорядкованих явищ, підвищення інтенсивності взаємодії між елементами системи, упорядковане функціонування частин цілого. Інтеграційні процеси можуть відбуватись на рівні психічних якостей особистості, соціальної спільноти і соціальної системи" [16, с. 131].

Науковці з галузі соціальної педагогіки розглядають інтеграцію як:

- "процес та стан поєднання різних за якістю соціальних елементів у функціонально єдиний організм";

- "процес входження до певної системи (цілісності), яка вже утворилася, до тієї чи іншої соціальної частки (групи, індивіда), що зливається із системою й набуває ознаки структурного, складового елемента" [17, с.55-56].

- "процес поєднання складових частин соціуму, передусім індивідів і груп, в єдину соціальну цілісність як систему: 1) процес і стан поєднання різних за якістю соціальних елементів у функціонально єдиний організм, цілісне утворення; 2) процес входження до певної системи, яка утворилася; 3) характеристика співпадання цілей, різних соціальних груп, індивідів"

[79, с. 100-102].

Науковці підкреслюють, що інтеграція можлива тільки завдяки реалізації практики спілкування та активній участі інвалідів в суспільному житті. Завдяки такій взаємодії людина розвивається як особистість, позбувається комплексу неповноцінності, набуваючи впевненості в собі.

У ході наукового пошуку з'ясовано різні підходи щодо типології інтеграції осіб з інвалідністю. Зокрема, Л. І. Даниленко, А. А. Колупаєва, Ю. М. Найда та Н. З. Софій виділяють такі типи інтеграції, як:

- *соціальна інтеграція* полягає в забезпечення умов для участі дітей з особливими потребами у позакласній діяльності разом з іншими дітьми як у до шкільних, так і в закладах загальної середньої освіти. Проте, початковий процес здійснюється відокремлено.

- *функціональна інтеграція* поділяється на два типи: часткова і повна. Часткова інтеграція передбачає навчання осіб з інвалідністю в окремому спеціальному класі чи академічній групі. Перебування зі здоровими дітьми відбувається лише на окремих заняттях. За повної інтеграції діти з інвалідністю мають можливість спілкуватися зі здоровими однолітками протягом усього часу.

- *зворотна інтеграція* – передбачає спілкування осіб з інвалідністю зі здоровими дітьми, які яких відвідують у спецшколах;

- *спонтанна або неконтрольована (стихійна) інтеграція* характеризується тим, що відвідування загальноосвітніх класів чи академічних груп особами з інвалідністю відбувається без отримання спеціально організованої допомоги [31, с. 38].

М. М. Малофєєв пропонує наступні моделі інтеграції осіб з обмеженими можливостями:

- *постійна повна інтеграція* передбачає навчання дитини з тією чи іншою вадою розвитку на рівних з нормальними дітьми в одних навчальних закладах чи класах. Такий тип інтеграції є доцільним для дітей, чий рівень психічного й мовленнєвого розвитку відповідає або

наближається до вікової норми, і вони психологічно готові до спільного навчання.

- *постійна неповна інтеграція* полягає в максимальному використанні всього потенціалу вже наявних у дитини та значних можливостей спілкування, взаємодію та комунікацію з нормально розвиненими дітьми. Така інтеграція може бути ефективною для дітей шкільного віку, рівень психічного розвитку яких дещо нижчий вікової норми, які потребують систематичної корекційної допомоги. Але при цьому такі діти здатні навчатися в різних предметних галузях спільно й на рівних з нормально розвиненими однокласниками.

- *постійна часткова інтеграція* передбачає розширення спілкування і взаємодії дітей з обмеженими можливостями здоров'я з нормально розвиненими дітьми. Такою інтеграцією охоплюються діти, які здатні оволодіти невеликою кількістю необхідних умінь та навичок в умовах спільного навчання й виховання.

- *систематична тимчасова інтеграція* полягає в створенні умов для набуття початкового досвіду спілкування з нормально розвиненими однолітками. При такому типі інтеграції всі вихованці спеціальної групи чи класу незалежно від досягнутого рівня розвитку об'єднуються зі своїми однолітками не частіше, чим 2 рази в місяць для проведення спільних заходів переважно виховного спрямування.

- *епізодична інтеграція*, орієнтована на спеціальне заклади дошкільної та загальної середньої освіти, які обмежені в можливостях проведення цілеспрямованої роботи зі спільного навчання та виховання дітей обмеженими можливостями з нормально розвиненими дітьми. Соціальна взаємодія при такій інтеграції забезпечується низкою заходів: спеціально організованими екскурсіями, святами, конкурсами тощо [52, с. 72-75].

У наукових працях зарубіжних учених (А. Н. Конопльова, Т. Л. Лещинська, Н. М. Назарова, Л. І. Солнцева та ін.) визначено наступні

види інтеграції:

- 1) інфернальна – відбувається всередині системи спеціальної освіти;
- 2) екстернальна – забезпечує взаємодію спеціальної та загальної освіти;
- 3) часткова – передбачає створення умов для навчання з особливими потребами у спеціальному освітньому закладі з періодичним відвідуванням окремих занять;
- 4) комбінована – полягає в залученні до навчання в загальноосвітніх групах 1-2 дітей, які за психічними розвитком близькі до вікової норми;
- 5) тимчасова – ґрунтується на забезпеченні умов для навчання дітей з психофізичними вадами в закладах загальної середньої освіти за умов повної або часткової інтеграції;
- 6) псевдоінтеграція виникає, коли діти з обмеженими можливостями проживають далеко від місця розташування спеціальних закладів, або взагалі такі заклади не існують. Також псевдо інтеграція є результатом небажання батьків навчати своїх дітей з вадами у спеціальних закладах;
- 7) зворотна – полягає в тому, що в результаті неправильної діагностики психічного розвитку діти із нормальним розвитком потрапляють у спеціальні заклади [43, с. 72-75].

Логічно обґрунтованою є типологія, яку запропонували Л. М. Шипіцина та І. І. Мамайчук. Науковці пропонують розглядати два підходи до інтеграції осіб з порушеннями психофізичного розвитку у суспільство:

- *перший* – полягає в створенні умов для пристосування осіб з інвалідністю до загальної системи соціальних стосунків у рамках того освітнього середовища, в яке вони інтегруються. Даний підхід є дещо обмеженим, оскільки не враховує двостороннього характеру процесу соціалізації і розглядає особу з інвалідністю лише об'єктом інтеграції.

- *другий* підхід (соціальна інтеграція) трактує особу з інвалідністю як суб'єкт інтеграції, який є активним учасником цього процесу, готовий до

життя в суспільстві. Разом з тим і саме суспільство має бути готовим до прийняття такої особи. Важливим фактором соціальної інтеграції є формування відповідних правових основ держави, що регламентують сприятливі умови для інтеграції, формування позитивних стосунків між усіма членами суспільства [95].

Інші дослідники І.Кальченко, Т.Бикова, наголошують, що інтеграція осіб з інвалідністю може бути: повною, комбінованою (неповною), постійною (частковою) та систематичною тимчасовою.

Повна інтеграція полягає в забезпеченні умов для навчання в одному класі дитини з особливими освітніми потребами поряд з нормально розвинутими дітьми. Така інтеграція є доцільною для дітей, рівень яких відповідає рівню психофізичного та мовного розвитку або наблизений до вікової норми здорових дітей;

Комбінована (неповна) інтеграція буде ефективною для тих дітей, рівень психофізичного розвитку яких несуттєво нижчий рівня вікової норми. Такі діти потребують систематичної корекційної роботи, але при цьому вони самостійно здатні з окремих навчальних дисциплін навчатися разом і спільно зі своїми нормально розвинутими ровесниками і проводити з ними значну частину часу поза уроками;

Постійна часткова інтеграція стосується дітей з інвалідністю, які неспроможні на рівні зі здоровими ровесниками оволодіти освітнім стандартом (діагнози F-70, F-71). Час інтеграції при таких умовах дозується, зміст спільної діяльності регламентується, у розклад вносяться необхідні корективи, що враховують згадані психофізичні особливості дітей.

Систематична тимчасова інтеграція дає можливість мінімально використати спілкування дітей з інвалідністю та нормально розвинутими ровесниками (проведення спільних заходів тощо). При такій інтеграції створюються умови для набуття початкового досвіду спілкування з однолітками [35].

Для нашого дослідження інтерес становлять такі види інтеграції, як соціальна (інтеграція у суспільство) та педагогічна (освітня). Основними концептуальними засадами таких видів інтеграції є: переосмислення суспільством та державою свого ставлення до людей з обмеженими можливостями; визнання рівності їхніх прав; створення активної поведінкової установки на впевнене позиціонування себе в сучасному суспільстві; виконання суспільством свого обов'язку щодо забезпечення особам з інвалідністю рівних з іншими можливостей у різних сферах життя.

У психолого-педагогічній літературі соціальна інтеграція розглядається, як ;

- соціальна адаптація дитини з відхиленнями в розвитку в загальну систему соціальних стосунків і взаємодії, насамперед, в рамках того освітнього середовища, в яке вона інтегрується [95];

- процес і одночасно систему включення індивіда в різні соціальні групи і відношення через організацію спільної діяльності (насамперед ігрової, освітньої, трудової) [19, с. 215].

- кінцева мета спеціального навчання, спрямованого на включення індивідуума в життя суспільства [51].

Педагогічна (освітня) інтеграція полягає в наданні дітям з особливими потребами усталених освітніх послуг та можливості навчатися у звичайних класах закладів загальної середньої освіти. Даний тип інтеграції може бути реалізований шляхом функціонування спеціальних класів (груп), в яких діти з особливостями психофізичного розвитку здобувають освітній рівень спеціальної школи-інтернату відповідного типу або закладу загальної середньої освіти.

У зарубіжній літературі "інтеграція в освіті" трактується як вибіркоче переміщення дитини з особливостями психічного розвитку в звичайну загальноосвітню школу. При цьому вона повинна мати здібності до засвоєння шкільної програми і відповідний рівень готовності до

інтегрованого навчання. Згідно такого підходу інтеграція розглядається як асиміляція, яка полягає, з одного боку, в підготовленості людини з особливими потребами до включення в суспільство, а з іншого – готовності суспільства щодо забезпечення їй всі необхідних умов життя, що максимально наближені до загальноприйнятої норми [13, с. 89–104].

Процес інтеграції людей з інвалідністю у суспільство є інтегративним явищем, складовими якого є такі компоненти, які:

- соціально-аксіологічний – в суспільстві визнаються єдині цінності, що обумовлюють уявлення й установки індивідів з обмеженими можливостями, так і здорових;

- організаційно-правовий – процес інтеграції будується на основі законодавства, затверджує рівні права громадян; просторова організація життєдіяльності – для інтеграції інвалідів у суспільство конструюється універсальний дизайн, об'єкти якого можуть повною мірою використовуватися всіма людьми без необхідності їх спеціальної адаптації для потреб окремих категорій споживачів;

- міжособистісні відносини – відбувається інтеріоризація визнання гідності особистості та її рівних прав, незалежно від факторів фізичного чи психічного здоров'я.

Процес інтеграції вважається завершеним та успішним, якщо сталася інтерналізація його учасниками нового комплексу необхідних соціальних ролей, цінностей, соціальних норм, стереотипів поведінки. Це складний, динамічний, а часом суперечливий процес, який особливо у осіб з інвалідністю супроводжується кризами. Людина не завжди може подолати такого роду кризи, і тоді інтеграція і подальший розвиток її особистості може піти не по висхідній. Незаперечним фактом є те, що життєвий шлях людини з інвалідністю супроводжується подоланням багатьох криз інтеграції: кризи особистісного зростання, незадоволеність своїм соціальним або особистісним статусом, обмеженість у колі спілкуванні тощо. З цими процесами недосяжність бажаної ідентичності порушується,

здається недосяжною, і з'являється непосильність того, що вимагає суспільство або очікує соціальна група. Недосяжна планка Я-ідентичності осіб з інвалідністю може викликати глибоке розчарування, конфлікт із суспільством чи соціальною групою, а з часом і самим собою.

Система взаємовідносин осіб з інвалідністю і суспільства наразі потребує врегулювання. На жаль, часто спостерігається невідповідність соціальних функцій і ролей, які реально виконує індивід у суспільстві. Особа з інвалідністю не в змозі віднайти гармонію зі своєю реальною функцією, оскільки вона нав'язується йому ззовні примусово. Повноцінна інтеграція осіб з інвалідністю у соціум відбудеться у тому випадку, коли така особа змінить свій соціальний статус і буде активно залучена до суспільного життя.

1.2. Законодавче та нормативно-правове забезпечення інтеграції людей з інвалідністю

Міжнародне та вітчизняне нормативно-правове забезпечення дітей та молоді з особливими потребами висвітлювалася в роботах таких науковців, як Ю. Богінська, О. Василенко, А. Колупаєва, В. Ляшенко, М. Чайковського та ін.. Про те слід зазначити, що в Україні на сьогодні залишаються малодослідженим соціально-педагогічний контекст законодавства в процесі реформування освіти осіб з інвалідністю, що й зумовлює необхідність більш детального вивчення цього питання.

На сучасному етапі розвитку системи інтеграції людей з інвалідністю, зокрема вирішення проблем дітей і молоді з особливими потребами здійснюється в Україні, відповідно до документів, затверджених міжнародними організаціями, зокрема ЮНЕСКО, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Міжнародною організацією праці, Міжнародною лігою товариств допомоги людям з особливими потребами та вітчизняним законодавством. Вони зосереджують свою увагу та зусилля

на різних аспектах життєдіяльності такої категорії населення:

- розробка методів та критеріїв діагностування відхилень у здоров'ї;
- визначення місця та ролі держав та держав учасників щодо їх обов'язків по відношенню до осіб з інвалідністю;
- вивченні та впровадження шляхів удосконалення системи підтримки та допомоги, розвитку їх правового статусу тощо.

Важливим етапом становлення вітчизняної нормативно-правової бази є досвід впровадження міжнародних документів, що регламентують здобуття освіти людьми з особливими потребами, найбільшого значення набули акти, прийняті ООН.

На сьогодні найбільшим досягненням щодо прав людини на міжнародному рівні стала *Загальна Декларація ООН про права людини*, що була ухвалена Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р. Даний документ – загальна Декларація ООН про права людини, проголосила рівність прав усіх без винятку людей [67].

Про те значним та більш ґрунтовним досягненням у сфері прав осіб з інвалідністю можна вважати прийняту 20 грудня 1971 року Генеральною Асамблеєю ООН Декларацію про права розумово відсталих осіб. Згідно якої розумово відсталі мають ті ж самі права, що й усі інші члени суспільства:

- право на обслуговування у медичній сфері;
- право на забезпеченість матеріальними цінностями;
- право на освіту та професійну підготовку відповідно до власних можливостей;
- право на проживання в сім'ї чи перебування у спеціалізованих закладах, де умови наближені до звичайних умов проживання.

Пізніше Генеральна Асамблея ООН 9 грудня 1975р. ухвалює Декларацію про права інвалідів, яка проголошує, що: "Інваліди, незважаючи на причину, характер і складність їхніх каліцтв або порушень, мають ті ж основні права, що й їхні співгромадяни того ж віку" [15]. У

цьому нормативно-правовому документі заявлено, що інваліди мають отримувати необхідну підтримку, яка б дала змогу проявити свої можливості та здібності і прискорила процес їхньої інтеграції у суспільство відносно власних можливостей.

Із впевненістю можемо сказати, що згадані міжнародні документи вперше визнають, що інвалідність слід розглядати не крізь медичний вектор, а її слід розглядати як соціальну проблему, проблема захисту прав та інтересів і свобод людини.

У 1989 році питання міжнародного врегулювання прав осіб з інвалідністю розглядалися у Конвенції ООН про права дитини. З часів незалежності вище зазначені документи були ратифіковані Україною стосовно людей з інвалідністю. У цей період державна політика щодо них мала переважно компенсаційний характер і ґрунтувалася на певних видах фінансової підтримки та допомоги, наданні певних послуг такій категорії населення. Завдання пристосування життєвого середовища до особливостей та потреб осіб з інвалідністю, як необхідної умови їх успішної інтеграції у суспільство, навіть не розглядалася.

Важливим, на нашу думку, є прийняті "Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів", затверджені 20 грудня 1993 року на 48 сесії Генеральної Асамблеї ООН [81], в яких розглядалися механізми та шляхи реалізації рівних прав та можливостей у сфері освіти для осіб з інвалідністю та визнання інтегрованого навчального середовища як пріоритетного напрямку розвитку сучасної системи освіти.

"Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів" стали правовим підґрунтям подальших шляхів удосконалення системи освіти людей з інвалідністю. У цьому документі було обґрунтовано умови організації навчально-виховного процесу в інтегрованому середовищі [81]:

- навчальний процес у загальноосвітніх закладах середньої освіти повинен передбачати забезпечення послуг різного характеру: від послуг перекладача до особи, що буде супроводжувати особу з інвалідністю до

автобусу, тобто багато інших відповідних допоміжних послуг. Потрібно гарантувати відповідний доступ та допоміжні послуги, необхідні для задоволення потреб осіб з різними формами інвалідності;

- міра відповідальності за отримання освітньої послуги для осіб з інвалідністю в інтегрованих структурах має бути покладена на органи загальної освіти;

- до навчально-виховного процесу необхідно на всіх рівнях залучати батьків, їх громади та організації осіб з інвалідністю.

"Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів" проголошують сумісно-спільне навчання як пріоритетна форма у здобутті освіти особами з інвалідністю. Втім, воно не є альтернативною формою для спеціальної освіти на певних етапах реформування системи освіти.

На Всесвітній конференції з освіти осіб з особливими потребами, яка відбувалася при підтримці ЮНЕСКО в Іспанії, поставлені проблеми доступу та якості такої освіти. В Саламанці 7-10 червня 1994 року була представлена інноваційна освітня концепція, щодо навчання дітей з інвалідністю. Основні концептуальні положення здобуття освіти особами з інвалідністю також представлені в Саламанкській декларації та Рамках дій щодо освіти осіб з особливими потребами. Вони мали стати підґрунтям в освітній політиці та практичній діяльності 92-х держав учасниць згаданої конференції [76].

У Саламанкській декларації наголошується на тому, що кожна дитина – це особистість з унікальними особливостями, яка має власні інтереси, здібності та навчальні потреби. Тому відповідно до цього варто реформувати систему освіти й розробляти навчальні програми таким чином, щоб таке широке розмаїття цих особливостей і потреб взяти до уваги. Як наголошується в Декларації, особи, що мають особливі потреби повинні мати доступ до навчально-виховного процесу у звичайних школах, які мають створити їм умови, використовуючи педагогічні методи, зорієнтовані в першу чергу на дітей, аби задовольнити ці потреби [76].

У зверненні до всіх урядів держав-учасниць наголошується на тому, що:

- першочерговість з точки зору політики та бюджетних витрат реформування освітнього середовища має бути таким щоб в змозі охопити навчанням всіх дітей, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі;

- законодавчо визнати інклюзивну освіту, яка полягає в тому, що всі діти повинні перебувати у звичайних школах, і лише в окремих випадках, коли не можна вчинити інакше;

- заохочувати обмін досвідом у цій сфері з країнами, що мають таку систему інклюзивного навчання;

- сприяти участі батьків, громад, громадських організацій осіб з інвалідністю в процесах планування та прийняття рішень, щодо задоволення спеціальних освітніх потреб;

- створювати належні умови для розробки необхідних стратегій діагностування та визначення особливих потреб у дітей;

- розробляти науково-методичні засади інклюзивного навчання;

- приділяти значну увагу у підготовці всіх учасників навчально-виховного процесу до роботи в системі інклюзивної освіти [40, с.49–52].

Так у вступі "Рамки дій щодо осіб з особливими освітніми потреба" [70; 76] зазначається, що певна кількість дітей, яка перебуває у закладах середньої освіти, зустрічається зі значними труднощами в навчально-виховному процесі, маючи особливі освітні потреби. І саме поняття "особливі освітні потреби" у даному випадку використовується відносно всіх дітей і молодих людей, потреби яких залежать від різних видів психофізичних недоліків, чи труднощів, пов'язаних з початково-виховним процесом. Відповідно навчання, як зазначено у Саламанкській декларації [76], необхідно адаптувати до потреб дітей, а не "підганяти дітей під незмінні та сталі навчальні умови". Школи мають віднайти необхідні шляхи для успішного навчання всіх дітей, незважаючи навіть на фізичні чи

розумові відхилення і для цього мають бути розроблена система педагогічних заходів, що орієнтуються на потреби учнів.

Можемо стверджувати, що саме в таких основних визначеннях ґрунтується концепція інклюзивної школи – "школи для всіх". Декларація констатувала, що упродовж тривалого часу проблеми людей з психофізичними порушеннями ускладнювалися обмеженими можливостями суспільства, яке зосереджувало свою увагу на недоліках, а не на потенційних можливостях цих осіб.

В документі наголошується, що інклюзивні школи повинні не лише забезпечити високоякісну освіту для всіх дітей, а й створити умови щодо усунення дискримінаційних установок і настроїв, створити сприятливу атмосферу у громадах для розвитку інклюзивного середовища, змінюючи перспективи соціального облаштування.

"Рамки дій щодо освіти осіб з особливими потребами" проголосили інноваційні підходи щодо вирішення проблем у здобутті освіти особами з інвалідністю, які схвалені світовою спільнотою.

Можемо констатувати, що у європейських країнах здобуття освіти особами з інвалідністю мають відмінності, зокрема в системі розвитку та розгалуженні спеціалізованих навчальних закладів. Так, у "Рамках дій" зазначено, що країни, які мають налагоджену систему спеціальної освіти можуть організувати на власній базі осередки інклюзивного навчання, оскільки персонал таких навчальних закладів має необхідний досвід у виявленні та роботі з такою категорією дітей [76]. У таких навчальних закладах можуть бути організовані як центри професійної підготовки так і координуючі центри для фахівців, що працюють у закладах середньої освіти. Відповідно працівники спеціальних шкіл можуть надавати допомогу у розробці та складанні навчальних планів, застосуванні різних практичних методик з урахуванням особливих освітніх потреб школярів. Також наголошується, що у спеціальних школах можуть навчатися учні, що мають різні психофізичні порушення розвитку і не можуть здобувати

освіту у звичайній школі.

У "Рамках дій" стверджується, що країни, які мають незначну кількість спеціальних шкіл або вони взагалі відсутні, повинні розвивати систему інклюзивних шкіл та систему надання спеціальних послуг, зокрема, через організацію координаційних центрів [70; 76].

В Дакарській Декларації, мета освіти тисячоліття полягає у переконанні, що всі діти мають доступ до обов'язкової освіти, в центрі уваги повинні бути особи з певними обмеженнями.

Важливим документом є Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами, в якій розкриваються права людей з особливими потребами на освіту без будь-якої дискримінації.

Аналіз чинного законодавства України, дає підстави для обґрунтованого запровадження державного стандарту відносно закладів освіти. Водночас потрібно акцентувати на тому, що подібне запровадження неможливе через недостатню розробленість відповідної нормативно-правової бази України у галузі освіти. Тому на сьогодні правовий статус інтегрованого, інклюзивного навчання, не визначений у нормативно-правовому полі системи освіти, недостатньо розроблені сучасні підручники, наочно-методичне забезпечення та фінансування для їх друкування тощо [46, с. 30].

Можемо зазначити, що в Україні інтеграційні процеси в системі освіти розпочалися з 90-х років, зумовлені прийняттям національних нормативно-законодавчих актів, ухвалених з урахуванням основних положень Декларацій ООН.

Законодавчого визнання набуло право на здобуття освіти громадянами України без будь-яких обмежень у прийнятому (1993 р.) Законі "Про освіту". Гуманізм і демократія як підґрунтя освіти, доступність та безоплатність освітніх послуг, право всіх громадян на безкоштовну освіту незалежно від стану здоров'я, відкритий характер навчальних закладів і т.ін. дає підстави розглядати цей законодавчий

документ, що регламентує функціонування освітньої системи України як прогресивний крок у виконанні вимог міжнародних нормативно-правових документів, ратифікованих нашою державою. Слід відмітити, що пізніше в 23.05. 2017 році Верховною Радою України було ухвалення Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг" [68].

В даному Законі України згадується, що інклюзивне навчання – це ціла система освітніх послуг, що повинні забезпечувати реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, їх соціалізацію та інтеграцію в соціум. При цьому різні види допомоги особам з особливими освітніми потребами (психолого-педагогічна, корекційно-розвиткова та інші) в системі освіти повинні надаватися згідно порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, при врахуванні їхніх потреб, визначених в індивідуальних програмах розвитку особи з особливими освітніми потребами.

Позитивні зміни віднаходимо у новому Законі України "Про освіту", який був ухвалений парламентом вже 05.09.2017р. [27] де більш докладніше регламентується законодавче забезпечення інклюзивної освіти. Принципово новими позиціями стали:

1) заклади освіти утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи (за потреби) для організації навчально-виховного процесу осіб з особливими освітніми потребами;

2) заклади освіти зі спеціальними та інклюзивними групами і класами створюють умови для організації навчально-виховного процесу осіб з особливими освітніми потребами у відповідності до індивідуальних програм розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей;

3) особи, які мають порушення фізичного, психічного, інтелектуального характеру та сенсорними порушеннями забезпечуються у

зкладах освіти допоміжними засобами для їх навчання;

4) при цьому особам з особливими освітніми потребами надаються послуги – психолого-педагогічного та корекційно-розвиткового характеру у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;

5) психолого-педагогічні послуги - це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку. Ця система заходів надається педагогічними працівниками закладів освіти, реабілітаційними установами системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру;

6) корекційно-розвиткові послуги (або допомога) - це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами під час організації навчально-виховного процесу, які спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості (пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення);

7) органи державної влади та органи місцевого самоврядування повинні створити інклюзивно-ресурсні центри з метою забезпечення реалізації права на освіту та психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами;

8) психолого-педагогічний супровід – це комплексна система заходів з організації цього освітнього процесу та розвитку дитини, низка яких закріплена в індивідуальній програмі розвитку дитини [53].

У законі України "Про загальну середню освіту" мова йде про дітей з особливими потребами в освітньому полі як "дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах)" без згадки про можливість їх інтеграції. Про те в ньому можна віднайти і деякі суперечливі твердження про дітей з особливими потребами: з одного боку, зарахування та добір дітей в спеціалізовані загальноосвітні школи (школи-інтернати) і їх навчання та їх переведення з одного типу таких закладів

середньої освіти до іншого проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку, центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; з іншого боку, батьки або особи, які виконують їх обов'язки, усупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до спеціальної загальноосвітньої установи (школи-інтернату) в такому випадку навчання дитини відбувається за індивідуальною формою [22].

Про те, згадування про процес залучення (іншими словами "інклюзивну освіту") тобто навчання дітей з особливими потребами поруч з дітьми з нормальним психофізичним розвитком в умовах загальноосвітніх закладах середньої освіти за місцем проживання, в офіційних документах ще не набули належного поширення. Але близьке за значенням та змістом поняття "інтегроване навчання", "інтеграція до загальноосвітніх закладів середньої освіти" можна віднайти вже в офіційних документах на рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм.

Так, з 2000 року, відбувається активізація законотворчої діяльності в Україні, відносно регламентації надання різного роду послуг (освітніх, медичних, соціальних) особам з інвалідністю, сприяла ухваленню низки нормативно-правових документів (Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" 2000 р. [21], "Про охорону дитинства" 2001 р. [24], "Про соціальні послуги" 2003 р. [26], "Про реабілітацію інвалідів в Україні" 2005 р. [25] та інші).

Наприклад, Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схвалена Постановою Кабміну України № 1545 від 12.10.2000 р. [46], містить такі основні положення про те, що "на зміну ізольованому інтернатному вихованню дітей-інвалідів повинно прийти інтегроване навчання й виховання", а в "напрямах реабілітації" передбачає "перебування дитини-інваліда в дитячому колективі без ізоляції від

суспільства (як це відбувається в закритих інтернатних установах), в умовах звичайного середовища" та про "поступову інтеграцію дітей-інвалідів до дитячих дошкільних закладів і загальноосвітніх шкіл" [46]. Цінною думкою в цьому документі є те, що вона декларує збереження сім'ї на противагу іншим формам виховання дитини в інтернаті і перевага "інтеграції до учнівського колективу" над домашньою формою навчання.

Необхідним елементом в успішній інтеграції осіб з інвалідністю в соціум, а також необхідність соціального, педагогічного й психологічного патронажу за місцем проживання та психолого-педагогічний супровід згадується і визначається в Законі України "Про реабілітацію інвалідів в Україні" [25], а це можна вважати досягненням для України. Даний закон відповідно до міжнародних стандартів подає основні визначення термінів "інвалід", "дитина-інвалід", "усунення обмежень життєдіяльності" тощо. Також цінним у даному документі є згадка про державну типову програму реабілітації інвалідів. Дана типова державна програма реабілітації інвалідів встановлює гарантований державою перелік послуг різного спрямування: медичного, психолого-педагогічного, фізичного, професійного, трудового, фізкультурно-спортивного, побутового характеру, соціальної реабілітації, технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, які надаються особам з інвалідністю з урахуванням фактичних потреб залежно від віку, статі, виду захворювання безоплатно або на пільгових умовах. І дана індивідуальна програма реабілітації осіб з інвалідністю є обов'язковою для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, установами реабілітаційного характеру, підприємствами та організаціями, в яких працює або перебуває інвалід, дитина-інвалід, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності.

В Доктрині освіти за 2001 рік згадується про рівний доступ до якісної освіти, однак інтеграція розглядається не як залучення учнів до загальноосвітніх шкіл, а більше як наближення спеціальних закладів освіти

до загальної системи.

Далі віднаходимо твердження та положення, які стосуються організації інклюзивної освіти для осіб з інвалідністю.

Зокрема, у Наказі МОН України № 849 від 3 листопада 2004 р. згадується про те, що індивідуальний навчальний план розроблений для дітей з особливими потребами повинен мати, крім загальноосвітнього, ще й заходи корекційного, реабілітаційного, логопедичного спрямування: "Для створення оптимальних умов оволодіння навчальним матеріалом з учнями, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, підготовчого, 1– 4-х класів, проводяться індивідуальні та групові заняття з корекції вад розвитку" [55].

Схожі твердження віднаходимо у "Комплексній програмі освіти та фахової підготовки інвалідів", яка була затверджена спільним наказом МОНУ та АПН України від 26.11.2002 [41]:

- створити в кожному районі міст та смт. не менше одного загальноосвітнього закладу освіти з необхідними умовами для навчання осіб з інвалідністю, з метою ранньої соціальної адаптації дітей з інвалідністю, які не мають відставання в інтелектуальному розвитку;

- відповідальність за створення таких належних умов покладено на різні відомства та міністерства (Міністерство освіти і науки, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство економіки, Міністерство фінансів, міські і обласні державні адміністрації, громадські організації для осіб з інвалідністю);

- передбачено також розробка нормативів чисельності і ввести в спеціальних школах-інтернатах, центрах професійної, соціальної, медичної реабілітації інвалідів, навчально-виробничих підприємствах і ВНЗ I–IV рівнів акредитації посади вчителів (викладачів) валеології, реабілітологів, психологів, профконсультантів, сурдоперекладачів та інших спеціалістів у межах виділених асигнувань;

- забезпечення відповідними фахівцями для навчання дітей з

особливими освітніми потребами [41].

Неабиякі зміни в системі загальної середньої освіти відбувалися шляхом створення мережі різних установ інклюзивного спрямування. Зокрема, створення навчально-реабілітаційних центрів для дітей з особливими потребами, типу загальноосвітнього навчального закладу, запровадження інтегрованого навчання для дітей з особливими потребами про які згадується в наказі МОН України "Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю" (2005 р.). Соціально-педагогічний аспект в цьому документі полягав:

- у вимозі до органів місцевої влади забезпечувати належні житлово-побутові умови для осіб з інвалідністю, які пересуваються в інвалідних візках забезпечивши їм безперешкодний доступ до навчальних та інших приміщень;

- у створенні науково-методичних центрів освіти;

- у створенні центрів соціальної реабілітації осіб з особливими потребами;

- у здійсненні модернізації навчально-матеріальної бази закладів середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів для забезпечення особливих освітніх потреб осіб з інвалідністю. Також в наказі передбачено перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців різної сфери (педагогічних, науково-педагогічних працівників), які працюють з дітьми та дорослими з інвалідністю; запровадження спеціальностей "Корекційно-реабілітаційна освіта" у вищих навчальних закладах.

Важливим кроком у розвитку та популяризації переваг інклюзивного навчання стало прийняття в 2010 році МОН України "Концепції розвитку інклюзивної освіти", де інклюзивне навчання розглядається як "комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-

орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей". Соціально-педагогічною складовою Концепції є визнання необхідності створення освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими потребами, удосконалення та реформування систем підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для роботи в інклюзивних закладах освіти, залучення до навчально-реабілітаційного процесу батьків [45].

Не менш важливого значення для розвитку інклюзивної системи освіти України відіграла постанова Кабінету Міністрів України № 872 про "Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах" від 15 серпня 2011 р. [64]. Так, в даному документі згадується про право дітей з особливими потребами на освіту за місцем проживання та їх інтеграцію в суспільство. Соціально-педагогічний зміст цього документа розкривався крізь призму у визначенні необхідності надання особистісно-орієнтованих освітніх послуг дітям з особливими потребами в класах інклюзивного навчання загальноосвітніх закладів освіти з застосуванням типових навчальних планів, програм та підручників, рекомендованих МОН України для такого типу установ.

Можемо із впевненістю констатувати, що в Україні відбуваються позитивні зміни в політиці відносно системи освіти дітей з особливими потребами. Це:

- доопрацювання основних освітніх законів щодо осіб з інвалідністю (в законі "Про освіту" введено поняття інклюзивного навчального закладу);

- розробка та затвердження Кабінетом Міністрів України "Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах про інклюзивне навчання" [64].

- запровадження інклюзивної освіти та навчання, створення та розвиток інклюзивно-ресурсних центрів;

- здійснення реформування системи закладів інституційного догляду

та виховання (Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 "Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини" [88], від 13 грудня 2016 року № 533 "Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю" [87], від 3 грудня 2015 року № 678 "Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю" [89] та інші; Протокол першого засідання Національної ради реформ на тему: "Освіта, безпека та благополуччя дітей як пріоритет розвитку країни" від 31 березня 2017 року; Програма діяльності Кабінету Міністрів України, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р "Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року" [73] та інші);

- виділення вперше українським Урядом субвенції на інклюзивну освіту (14 лютого 2017 рік - цільова дотація з Державного бюджету у розмірі 209,4 мільйонів гривень, а в Держбюджеті на 2018 рік закладено вже понад 500 мільйонів гривень такої субвенції; передбачено кошти в обсязі 200 мільйонів гривень на оснащення інклюзивно-ресурсних центрів - придбання сучасних методик оцінки розвитку дитини зокрема Leiter-3, WISC-IV, Conners-3, CASD, PEP-3 та навчання фахівців, а також придбання предметів, матеріалів і обладнання, у тому числі довгострокового користування);

- створення Урядом з липня 2017 року нової служби системної підтримки та супроводу дітей з ООП – інклюзивно-ресурсні центри шляхом реорганізації психолого-медико-педагогічних консультацій.

- зміни до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти, згідно з якими на кожного учня з ООП складається індивідуальні програми реабілітації (ІПР) з конкретними навчальними стратегіями та підходами, кількістю годин та напрямки проведення психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять. Передбачено, що освітні та соціальні потреби дітей із складними порушеннями розвитку під час їхнього перебування в закладах загальної

середньої освіти задовольняються соціальними працівниками, батьками або уповноваженими особами;

- затвердження від 09 серпня 2017 року Кабінетом Міністрів України Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів (в ній передбачено збільшення щороку кількості дітей, охоплених інклюзивним навчанням, на 30% від загальної кількості дітей з ООП).

- доплати в граничному розмірі 20% для педпрацівників, які працюють в інклюзивних класах чи групах (14 лютого 2018 року ;

- збільшення норм ставки асистента вчителя на інклюзивний клас (від 01 лютого 2018 року Міністерством освіти і науки України);

- визначено вперше умови введення посад вчителів-дефектологів у закладах загальної середньої освіти, де запроваджено навчання осіб з ООП в інклюзивних і спеціальних класах.

- затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з ООП (23 квітня 2018 року Міністерством освіти і науки України), які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти.

- перехід України від Міжнародної класифікації хвороб до Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків (далі МКФ-ДП, 23 травня 2018 року), що є кроком нашої держави до європейських та міжнародних стандартів захисту прав людини з інвалідністю.

- затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП в закладах загальної середньої та дошкільної освіти (08 червня 2018 року Міністерство освіти і науки України) [58, с. 22–25].

Важливим рішенням нового уряду України від 1 вересня 2017 року відносно сучасної системи реформування різних інститутів виховання та розбудови нової української школи та забезпечення необхідних прав

дитини на виховання в умовах сім'ї стало рішення про припинення набору учнів до підготовчого та першого класів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей із затримкою психічного розвитку, а їх навчання має забезпечуватися в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти за місцем проживання дітей [65].

У даній Постанові згадується про те, що мережа спеціальних навчальних закладів для дітей з інтелектуальними порушеннями, порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення має бути з часом закрита або реформована. Водночас в контексті зазначеного, керівникам спеціальних навчальних закладів слід сприяти та створювати сприятливі умови для перебування учнів у сім'ї. В першу чергу, це має стосуватися учнів, які проживають у населеному пункті, де розміщений спеціальний навчальний заклад.

Аналіз нормативно-правових документів свідчить нам про те, що політика сучасної України відносно людей з інвалідністю, що потребують реабілітації та інтеграції, характеризується повним включенням та залученням держави до системного вирішення даного роду проблем. Але слід заважити, що даний механізми реалізації цього процесу знаходиться в стані налагодженні його функціонування та розвитку. Відповідно нормативно-правове забезпечення однієї із сфер інтеграції осіб з інвалідністю освіти на сьогодні не є остаточно розробленою і потребує подальшим доопрацювань.

Таким чином, проблемні аспекти нормативно-правового регулювання різних типів інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище слід врегульовувати шляхом вдосконалення, внесення змін до нормативно-правового забезпечення щодо питань здобуття освіти особами з інвалідністю, з метою створення правового поля для запровадження інтегрованого навчання у закладах освіти.

1.3. Інклюзивна освіта як механізмів активної інтеграції осіб з інвалідністю у сучасне суспільство

Інтеграційні процеси, які відбуваються в суспільстві, набули ознак стійкої тенденції в Україні. Це пов'язано з початком в країні реформ політичних інститутів, з демократичними перетвореннями в суспільстві. Інтегрування людей з інвалідністю в освітній простір України на сьогодні виступає одним із напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики.

На сьогодні поняття "інтеграція" у багатьох випадках замінюється терміном "інклюзія", який має більш розширений контекст. Інтеграція відображає саме спробу залучити дітей з інвалідністю до навчальних закладів, а інклюзія передбачає пристосування навчальних закладів та їх загальної освітньої філософії до потреб усіх учасників освітнього процесу.

Термін "інклюзія" відмінний від терміна "інтеграція" за своїм концептуальним підходом. Зокрема, в документі "Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами" вказується на те, що інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір. Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Відмінність у підходах полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки. Поняття "інтеграції", "інклюзії" розглядаються як антонімічне щодо "сегрегації" і позначають відповідний поступ у розвитку системи одержання освіти особами з порушеннями [38].

Тому з часом поняття "інтеграція" було доповнено терміном "інклюзія". У нашому дослідженні будемо розглядати інтеграцію та інклюзію як поступові, взаємно перехідні та невід'ємні фази одного процесу входження осіб з інвалідністю у соціальне середовища. Спочатку така людина інтегрується у середовище, яке пристосоване до потреб здорових людей. Потім саме соціальне середовище повинне змінитися відповідно до потреб людини з інвалідністю, в якому відбувається її повне

включення (інклюзія).

У сучасному суспільстві інклюзія розглядається як процес, який здійснюється з урахуванням потреб і можливостей кожної особистості і спрямований на збільшення участі всіх громадян у різних галузях суспільного життя. Вагоме значення для нашого дослідження мають наукові розвідки Т. Бута, який розглядає "освітню інтеграцію та інклюзію як дві невід'ємні фази одного процесу входження людини з інвалідністю у соціальне та освітнє середовища: спочатку забезпечується його присутність (інтеграція) у незмінному, пристосованому до потреб здорових людей, середовищі, а в подальшому відбувається повне включення (інклюзія) людини в освітню систему й соціальне середовище, які зазнають змін, "підлаштовуючись" до потреб людини з інвалідністю. Поєднує ці поняття те, що у процесі інтеграції, як і інклюзії необхідно зробити систему достатньо гнучкою, аби вона могла відповідати різним запитам людей, у тому числі і осіб з інвалідністю" [8, с. 36–44].

Г. Банч слушно зауважує, що інклюзія передбачає не лише реформаційні процеси в освітній системі, а й перебудову суспільного ладу в цілому. Вчений називає інклюзію "філософією справедливості", згідно якої люди з інвалідністю мають право повною мірою брати участь в усіх сферах життя суспільства [3, с. 13].

Для нашого дослідження необхідним є розгляд поняття інклюзії як "процесу розвитку гранично доступної освіти для кожного в освітніх установах, формування навчально-виховних процесів з постановкою адекватних цілей усіх дітей, процес ліквідації різних бар'єрів для найбільшої підтримки кожного та максимального розкриття їх потенціалу" [28, с. 31].

Основними позиціями в інклюзивному підході є те, що не особистість має адаптуватися до суспільних, соціальних, економічних стосунків, а навпаки – суспільство повинно створити умови для задоволення особливих потреб кожної особистості. В центрі уваги цієї

моделі суспільної поведінки виступають: автономність; участь у суспільній діяльності; створення системи соціальних зв'язків; прийняття суспільством усіх без обмежень, кожної особистості.

Інклюзія – від англійської “inclusion”, що у перекладі означає “включення”. Згідно Г.О. Банча, перше згадування дефініції “інклюзія” стосовно освіти дітей з інвалідністю, було зафіксоване в Торонто 1988 року у зв'язку із пошуком поняття для позначення нового погляду на освіту, що ґрунтувався на визнанні ідеї соціальної рівності учнів, незалежно від стану їх здоров'я – на відміну від “спеціальної освіти” та “інтеграції”, значення яких мало у собі сегрегаційний відтінок [3].

Інклюзія – це повне залучення всіх учнів до всіх аспектів навчання та шкільного життя, незалежно від наявності тих чи інших індивідуальних відмінностей. Можемо також зазначити, що інклюзія (від Inclusion – включення) – це не тільки процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціальному житті, але це ще політика й процес, що дає можливість всім дітям брати участь у всіх освітніх програмах.

За своїм змістом інклюзія – це масштабне залучення всіх школярів до всіх аспектів освітнього процесу, незалежно від наявності тих чи інших індивідуальних особливостей чи відмінностей у дітей. Вона передбачає позбавлення від будь-яких форм шкільної сегрегації, зокрема спеціалізованих класів для тих, хто на відповідає певним відносно визначеним стандартам “нормальності”. Тому одним із головних завдань інклюзії є відгук на широкий спектр освітніх потреб в шкільному середовищі та поза його межами.

ЮНЕСКО розглядає інклюзивну освіту як динамічний підхід, позитивний крок назустріч різноманітності й унікальності дітей. За такого підходу відмінності дітей повинні розглядатися не як проблема, а як можливість розвитку процесу навчання. Тому інклюзивна освіта – це не тільки технічні й організаційні зміни, а й зміни філософії освіти [2, с.13].

Інклюзія – це процес розвитку гранично доступної освіти для

кожного в освітніх установах, формування навчально-виховних процесів з постановкою адекватних цілей усіх дітей, процес ліквідації різних бар'єрів для найбільшої підтримки кожного та максимального розкриття їх потенціалу [29].

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності поняття "інклюзивна освіта". Зокрема, М.Чайковський трактує інклюзивну освіту як "процес реалізації соціальної моделі ставлення до інвалідів, результат трансформації інтегрованої форми навчання у більш досконалу форму навчання" [92].

Вчений переконаний, що інклюзивна освіта має бути спрямована на реалізацію сукупності завдань:

- пошук найбільш ефективних шляхів задоволення індивідуальних потреб у навчанні всіх осіб з особливими потребами;
- визначення бар'єрів, що перешкоджають успішній інтеграції осіб з ООП в суспільство;
- розробка індивідуального плану розвитку таких дітей та його реалізація на практиці.

Більш широке визначення даної дефініції пропонує А. Колупаєва. Вчена зазначає, що це "гнучка, індивідуалізована система навчання дітей та молоді з особливостями психофізичного розвитку в умовах освітнього закладу загального типу за місцем проживання. У процесі інклюзивної совіти враховуються перспективи майбутнього розвитку, актуальність засвоєння певної форми соціальної поведінки, індивідуальні уподобання і наміри осіб з особливими освітніми потребами [59].

Аналізуючи сутність інклюзії, не можна залишити поза увагою елементи, які ілюструють її характерні особливості. По-перше, інклюзія є процесом постійного пошуку ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей. У цьому сенсі відмінності трактуються як позитивне явище, яке стимулює навчання дітей. По-друге, інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Це в свою чергу

потребує проведення комплексної оцінки, збору інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та реалізації його на практиці. По-третє, складовими інклюзії є присутність, участь і досягнення. "Присутність" забезпечується можливістю навчатись у закладі освіти та мати необхідні пристосування для цього. "Участь" передбачає набуття учнем позитивного досвіду у процесі навчання та врахування ставлення учня до самого себе в цьому процесі. Показниками "досягнень" є не лише результати екзаменів і тестів як підсумкових форм роботи з дітьми, а й комплексні результати навчання протягом навчального року [60].

У світовій освітній практиці існують три основні моделі організації освіти для дітей з обмеженими можливостями здоров'я: скандинавсько-американська, російська та європейська.

Скандинавсько-американська модель передбачає навчання дітей з ООП у звичайних освітніх установах, де створені спеціальні освітні умови та є відповідне кадрове забезпечення. За такої моделі дитина відчуває себе повноцінним громадянином, що забезпечує її успішну інтеграцію в суспільство.

Друга – російська – модель базується на залученні дітей з обмеженими можливостями здоров'я в спеціальних установах інтернатного типу. Перевага даної моделі полягає в концентруванні уваги на індивідуальності кожного учня, що забезпечувало високу якість освіти. Недоліками цієї системи є соціальна ізоляція дітей, що ускладнювало їх подальшу інтеграцію в соціум, та усунення батьків від виховання.

Третя модель, європейська, побудована на поєднанні двох систем: системи спеціальних освітніх установ та системи інтегрованого навчання. Згідно даної моделі батьки мали можливість навчати своїх дітей з ООП за місцем проживання, за наявності створення спеціальних освітніх умов.

Інклюзивна освіта є найвищою формою розвитку освітньої системи в напрямку реалізації права людини на отримання якісної освіти у

відповідності до її пізнавальних можливостей та адекватному її здоров'ю середовищу за місцем проживання. Для успішної реалізації інклюзії освітній системі необхідно стати більш гнучкою і здатною до забезпечення рівних прав і можливостей навчання всіх дітей без дискримінації та приниження.

Інклюзивна освіта в Україні була експериментально започаткована у 1999 році під час виконання програми благодійної організації Всеукраїнського фонду "Крок за кроком". Згідно цієї програми у систему освіти було введено демократичні практики, залучено до загальноосвітніх закладів України дітей з особливими потребами та дітей національних меншин [12].

За рахунок природної інтеграції дітей з особливими потребами до класів, де навчаються їхні здорові ровесники, було реалізовано принцип демократизації освіти. Сьогодні в Україні запровадження інклюзивної освіти та інтегрованого навчання визначається в офіційних документах на рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм.

У сучасних умовах до найважливіших соціальних ресурсів, що забезпечують гідний соціальний старт, розвиток та повноцінне існування осіб з обмеженими функціональними можливостями, належить університетська освіта. Дана проблема стала предметом дослідження як зарубіжних (Є. В.Белозерова, Д. В. Зайцев, Г. Г. Карпова, Е. К. Наберушкіна, А. А. Чернецька та ін.), так і вітчизняних учених (О. В. Глушман, А. Й. Капська, Л. І. Міщик, П. В. Плотніков, С. Я. Харченко, С. Ю. Шашенко та ін.). Інклюзивна вища освіта розглядається науковцями як система освітніх послуг з поєднанням елементів спеціальної та інклюзивної освіти.

Незважаючи на наявність достатньої нормативно-правової бази для забезпечення інтеграції інвалідів в соціум, інклюзивна вища освіта в Україні перебуває поки що на початковій стадії розвитку. О.І.Ферапонтова виділяє три основні напрямки діяльності вузів щодо забезпечення

навчання осіб з особливими потребами:

- 1) спеціальні відділення в вузах;
- 2) спеціалізовані вузи для інвалідів;
- 3) центри підготовки для інвалідів для вступу в вуз [90].

У цих закладах відтворюється соціальна структура, в якій особи з інвалідністю займають маргінальні статусні позиції; поряд із соціальним захистом, лікуванням, отримують освіту. Проте, такі спеціальні заклади, на нашу думку, забезпечують лише соціальну ізоляцію. Для того, щоб такій ситуації запобігти, необхідно особам з інвалідністю надати право навчатися за місцем проживання у "звичайному" вузі, який є пристосованим до потреб особливих студентів. Перший позитивний досвід створення інклюзивного університетського середовища теоретично обґрунтований в "Концепції інклюзивної освіти студентів з інвалідністю" [46] і представлений у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини "Україна".

Т. І. Бондар розглядає інклюзивне навчання у вищій школі як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти студентам з інвалідністю шляхом організації навчання з урахуванням індивідуальних особливостей їхньої навчальної пізнавальної діяльності [7, с.21].

Вагоме значення для задоволення потреб осіб з інвалідністю має створення інклюзивного освітнього середовища у вищій школі.

М.Є. Чайковський розглядає даний феномен як "сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, факторів, об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття учнями з особливими потребами соціальності через максимально можливе їх включення до усіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування у шкільному просторі, максимальний розвиток їх здібностей, стимулювання компенсаторних можливостей організму, набуття повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій" [93, с.158].

О. І. Расказова *інклюзивне освітнє середовище* визначає як "сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, факторів, визначальним серед яких є соціальне виховання, об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття учнями з особливими потребами соціальності через максимально можливе їх включення до усіх ланок педагогічного процесу, залучення на паритетних началах до звичайного шкільного життя та вільного перебування у шкільному просторі; створення такого середовища виступає необхідною умовою для залучення дітей з особливими потребами до навчально-виховного процесу, максимального розвитку їх здібностей, стимулювання компенсаторних можливостей організму, набуття ними повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій" [71].

У структурі інклюзивного освітнього середовища вчена виділяє внутрішній і зовнішній компоненти. Специфіка *внутрішнього* компонента полягає у його спрямованості на організацію навчально-виховного процесу, що задовольняє освітні потреби всіх дітей; розробку системи надання спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей з особливими освітніми потребами; створення позитивного клімату в освітньому середовищі. *Зовнішній компонент* інклюзивного освітнього середовища спрямований на створення можливостей для застосування набутих у школі знань, умінь та навичок, досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу та творчої діяльності у реальному житті в активній просоціальній діяльності [71].

Отже, можемо констатувати, що останнім часом поняття інтеграції замінюється терміном "інклюзія", який має ширше розуміння: так, *інтеграція відображає* спробу залучити осіб з особливими освітніми потребами до закладів вищої освіти, а *інклюзія передбачає* пристосування цих закладів та їх загальної освітньої філософії та політики до потреб усіх студентів – як обдарованих людей, так і тих, котрі мають особливі потреби. Поняття "інклюзія" найбільш точно і повніше характеризує

процес рівного співіснування в освітньому середовищі осіб з інвалідністю.

Висновки до першого розділу

З огляду на особливості і тенденції, що відбуваються в нашій країні, процесів і радикальних змін соціальної структури суспільства, особливу увагу потрібно звернути на слабо захищену групу населення – інвалідів.

Встановлено, що у науковій літературі наразі спостерігається термінологічна невизначеність "інвалідності" як феномену, що вимагає особливого до себе ставлення з боку суспільства, вчених, так і з боку держави.

У розділі здійснений аналіз базової категорії магістерської роботи "інтеграція" у галузі соціології, психології та соціальної педагогіки, який дає можливість стверджувати про різноманітність трактування даного феномену науковцями.

В Україні розроблена нормативно-правова база щодо забезпечення інтеграції інвалідів в соціум, надання права цій категорії населення на освіту. На жаль, на сьогодні ще не вироблені досконалі механізми реалізації тих чи інших приписів законодавства в освітніх умовах.

Обґрунтовано, що інклюзія, як складова процесу інтеграції, відповідає світовим демократичним та гуманістичним прагненням і передбачає формування в суспільстві особливої культури ставлення до людей-інвалідів і забезпечення їхньої соціалізації та самореалізації. Розглянуто шляхи та форми взаємодії громадських інституцій при вирішенні цієї проблеми, зокрема з допомогою механізмів університетської освіти.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1. Вивчення стану інтеграції студентської молоді в освітнє середовище ЗВО

З метою здійснення аналізу досліджуваної теми і визначення стану і рівня інтеграції студентської молоді з інвалідністю в соціальне, зокрема в освітнє середовище нами було здійснено констатувальний експеримент на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя під час якого ми провели анкетування, опитування, інтерв'ю та бесіди зі студентами (70 осіб) різних факультетів, серед яких було 28 осіб з інвалідністю.

Для виявлення особливостей перебігу процесу інтеграції молоді з інвалідністю, вивчення умов її позитивного здійснення в межах університетської освіти ми розробили дві анкети, питання яких спрямовано на розв'язання поставлених перед нами ряду завдань. Так, проведення першого анкетування (*Додатки А*) спрямовувалося на:

- вивчення ставлення студентів без інвалідності до осіб, що її мають;
- аналіз особливостей перебігу їх комунікаційної взаємодії, що сприяє організації ефективної інтеграції осіб з інвалідністю в соціальне середовище в цілому, і в освітнє зокрема;
- визначення наявності соціальної дистанції між студентами з інвалідністю та рештою контингенту студентів, а також рівня їх готовності до сприйняття осіб з інвалідністю в навчальне середовище ЗВО;

Завданнями другого анкетування (*Додатки Б*), що було проведено безпосередню зі студентами-інвалідами, передбачало:

- здійснення аналізу потреб осіб з інвалідністю під час соціальної інтеграції;
- визначення бар'єрів, що створюють перешкоди до їх позитивної

інтеграції в соціальне середовище, зокрема в освітній простір ЗВО;

- виявлення контингенту "прихильників" і "супротивників" до інтеграції осіб з інвалідністю в соціальне середовище;

- характеристика причин як позитивного, так і негативного ставлення осіб з інвалідністю до означених процесів.

Аналіз отриманих результатів першого анкетування показав, що основні тенденції у суспільстві (у нашому випадку в межах соціального середовища ЗВО), спрямовано на визнання необхідності створення умов до інтеграції осіб з інвалідністю у соціальне середовище. Так, основна частина опитаної студентської молоді (85,7%) зазначає, що дійсно є певні групи соціально незахищених верств населення, які, на їхню думку, безумовно потребують певної допомоги суспільства під час їх включення до активного суспільного життя в соціумі. У той же час решта респондентів (14,3%) вважають, що соціальний захист і допомога в інтеграції має відбуватися для всіх на рівних умовах і не вбачають необхідності у створенні додаткових переваг для осіб з інвалідністю.

Відповіді на питання відносно рівноправності людей з інвалідністю в соціальному середовищі показали, що 90,4% опитаних вважає за необхідне урівняти в правах осіб з інвалідністю в правах з іншими людьми, проте вони не змогли назвати шляхи забезпечення цього процесу, зокрема в освітньому середовищі, хоча й однозначно висловилися за важливість цього аспекту інтеграції. Водночас 9,6% студентів висловилися вкрай негативно, зауважуючи що люди з інвалідністю мають знаходитися в спеціальних держаних установах, де б їм забезпечили належні умови навчання, соціальну опіку і вважають, що вони не можуть мати рівних прав і можливостей у будь-якому соціальному середовищі, в тому числі і в навчальному ЗВО.

Вивчення результатів анкетування засвідчило, що досить неоднозначними є відповіді студентів на питання: "Чи вважають вони, що особи з інвалідністю є повноцінними членами в сучасному суспільстві?".

Так, 73,8% респонденти однозначно відповіли, що не вважають ("ні"), решта – 26,2% зауважили, що вважають ("так"). Серед причин, на які вказували студенти відносно неповноцінності осіб з інвалідністю в суспільстві були зазначені: по-перше, відсутність необхідних умов для повноцінного функціонування в суспільстві (38,0%), по-друге, незахищеність прав людей з інвалідністю (26,1%), по-третє, уявлення про осіб з інвалідністю як про групу населення, що покинута напризволяще (19,0% респондентів), по-четверте, їх фізична обмеженість (14,2% осіб). Також, 2,7% осіб не змогли дати відповідь на це питання, зазначивши, що не знають, які причини впливають на неповноцінність осіб з інвалідністю.

Водночас, відповідаючи на питання, що заважає, на вашу думку, особам з інвалідністю бути повноцінними членами соціуму, студенти визначили такі причини:

- Відсутність можливостей в отриманні бажаної освіти (14,2% респондентів);
- Відсутність можливостей оволодіння бажаною професією (30,9%);
- Відсутність можливостей працювати (26,1%);
- Недоступність об'єктів соціальної сфери (28,8%);

Отримані результати дозволяють нам висловити припущення, що в цілому учасники експерименту розуміють шляхи вирішення проблеми інтеграції осіб з інвалідністю в соціальне життя і розуміють значення необхідності створення для них належних умов входження в повноцінне суспільне життя. Проте з метою доведення об'єктивності наших припущень ми до анкети включили питання, що показують реальне ставлення до проблем інтеграції осіб з інвалідністю в суспільне життя, визначають відношення людей, наприклад, до такого аспекту проблеми як: здатність суспільства створити для осіб з інвалідністю належні умови для їхньої життєдіяльності.

Так, аналізуючи відповіді на питання щодо визначення ролі

держави, суспільства, родичів і т. д. в інтеграції людей з інвалідністю ("Хто, на Вашу думку, має займатися інтеграцією осіб з інвалідністю?"), ми виявили, що 35,9% опитаних вважають, що за інтеграцію осіб з інвалідністю відповідає держава або державні структури, 19,0% респондентів наполягають на залученні до цих процесів переважно громадських організацій, а 30,9% - родичів, тоді як 14,2% взагалі наголошують, що кожен має вирішувати свої проблеми сам і не розраховувати на сторонню допомогу.

Наступне питання, що нас цікавило стосувалося відношення респондентів до того, чи потрібно пристосовувати соціальне середовище до потреб осіб з інвалідністю. Так, 85,7% опитаних наголосили, що "так" і зауважили, що особи з інвалідністю повинні жити у суспільстві як звичайні люди, відчувати себе повноцінними членами суспільства, функціонувати в ньому на рівні з іншими, а суспільство має сприяти їхній легкій адаптації та створювати умови для належної, безболісної інтеграції.

Як бачимо, значний відсоток респондентів вважає, що інтеграція осіб з інвалідністю це прерогатива держави, одночасно багато хто переконаний, що їх має підтримувати суспільство. Результати опитування свідчать, що, в цілому, суспільство, громадськість готові сприяти і допомагати людям з інвалідністю інтегруватися у соціум, але, зауважимо, що процеси інтеграції та адаптації, на думку респондентів, мають здійснюватися за підтримки державних установ та соціальних програм, які повинні відповідати потребам людей з інвалідністю і враховувати їх можливості.

Аналіз теоретичних джерел та соціальних досліджень підтверджує, що ідеї соціальної адаптації та інтеграції людей з інвалідністю підтримується суспільством, але, аналіз результатів анкетування показує багато респондентів неоднозначно ставиться до осіб з інвалідністю.

Так, відповідаючи на питання "З ким з інвалідів ви готові підтримувати тісний, постійний, соціальний контакт?", 54,7% опитаних студентів відзначили, що з людьми, які мають порушення опорно-рухового

апарату, оскільки, на їхню думку, у них збережений інтелект і вони вирізняються високою соціальною активністю. З людьми, у яких є мовленнєві, слухові та зорові порушення готові підтримувати соціальні контакти 30,9% респондентів відповідно, а з особами з розумовими та психічними порушеннями ніхто. Водночас частина опитаних студентів (14,4%) проти соціальної взаємодії з людьми з інвалідністю і така ж кількість (14,4%) не змогла дати однозначну, конкретну відповідь.

Отже, визначаючи ступінь наявної соціальної дистанції між здоровими членами суспільства і людьми з інвалідністю ми побачили наявність бар'єру між ними у вигляді неприйняття, нерозуміння, страху і розгубленості у спілкуванні з людьми, що мають інвалідність, хоча, як бачимо, у пресі та в суспільстві декларуються права осіб з інвалідністю на рівноправне життя в соціумі, наголошується на необхідності їх включення до соціального середовища.

Характеризуючи ступінь готовності студентів тісно взаємодіяти із особами, що мають інвалідність зауважимо, що більшість (64,2%) допускає таке спілкування, що не вимагає тісних соціальних контактів, наприклад, 19,0% готові підтримувати стосунки із інвалідом, що проживаю у сусідньому будинку і лише 26,1% допускають можливість спілкуванні на рівні колеги. Проте, якщо людина з інвалідністю займає якусь посаду, що відповідає соціальній взаємодії на рівні інвалід-начальник чи інвалід-керівник, що вимагає більш тісного соціального контакту, то такі стосунки не підтримує майже ніхто з респондентів. Наприклад, спільне навчання і працю з особами з інвалідністю підтримує 59,5% опитаних студентів і, у той же час 26,3% відкидають таку можливість, а 14,2% взагалі не змогли відповісти однозначно. Щодо професій, які, на думку респондентів, можуть бути доступним для людей з інвалідністю, переважно озвучуються ті, що не вимагають наявності вищої освіти, певної високої професійної кваліфікації і особливих здібностей, наприклад шевця, вантажник, майстер-комплектувальник тощо.

В цілому, результати першого анкетування показали, що суспільство не готове до тісної соціальної взаємодії з людьми, що мають інвалідність, а головне мають внутрішні установки, що не дозволяють їм прийняти ситуацію, що люди з інвалідністю мають такі ж самі конституційні права, що й звичайні, здорові фізично і психічно члени суспільства.

Як показав аналіз психолого-педагогічних джерел характер таких установок має досить складну і недостатньо вивчену природу, що є не просто виявом певних, сформованих суспільною думкою, негативних установок щодо людей з інвалідністю, а й визначених на емоційному особистісному рівні установок-страхів, що породжують неприйняття і, навіть ворожість у здорових людей по відношенню до не таких як вони. Водночас під прикриттям симпатії і співчуття, осіб з інвалідністю вважають нещасними, дещо замкнутими, навіть підозрілими і злими, а загальне ставлення до них у суспільстві виглядає амбівалентно, нібито, з однієї сторони, їх сприймають як повноправних членів суспільства, а з іншого – вважають такими, що позбавлені багатьох суспільних благ та можливостей і, на нашу думку, це ніяк не сприяє налагодженню тісних соціальних контактів між двома групами людей, здоровими та з інвалідністю.

Під час другої частини нашого констатувального експерименту ми опитали людей з інвалідністю з метою вивчення їхньої думки відносно шляхів посилення ефективності процесу їх інтеграції в соціум і виявлення основних проблем та потреб молоді з інвалідністю.

Нами було опитано 28 студентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя з інвалідністю у віці 17 до 24 років.

Анкетування показало, що основні проблеми, з якими зустрічаються молоді люди з інвалідністю, це відсутність власного житла, безбар'єрного середовища і потреба у послабленні батьківської опіки, на чому наголошують самі студенти. Саме батьки, на їхню думку, хоч і не усвідомлено, але формують у них життєву апатію шляхом виховання

споживацьких позицій і настороженості по відношенню до оточуючого соціального середовища.

Серед важливих проблем молодь відмітила і труднощі з працевлаштуванням, оскільки їхнє бажання фінансової і соціальної незалежності не відповідає очікуванням суспільства. 35,7% опитаних студентів з інвалідністю зазначили, що їм пропонують значно нижчу заробітну плату ніж звичайним працівникам, дехто з них зауважує і на невідповідності місця роботи їх професійним інтересам, і, навіть, взагалі на відсутності бажання працювати у зв'язку з упередженим відношенням до них з боку роботодавця.

Для 42,8% опитаних респондентів однією з пріоритетних проблем є проблема налагодження комунікації з іншими студентами та організація доступного дозвілля. Як ми зазначали у теоретичному розділі дослідження, статус людини з інвалідністю певним чином ускладнює її зв'язки із соціумом, а інколи, навіть, унеможлиблює повноцінні соціальні контакти, що призводить до ізоляції в суспільстві і перешкоджає її адаптації та інтеграції в соціумі.

Результати проведеного анкетування підтвердили теоретично обґрунтовані положення нашого дослідження. Так, 32,1% респондентів намагаються уникати активної соціальної взаємодії і віддають перевагу спілкуванню з людьми, що теж мають інвалідність, також вони не хочуть брати участь у суспільних заходах. 42,8% опитаних студентів інколи не тільки відвідують суспільні заходи, а й періодично беруть у них участь і лише 25,1% суспільно активні і постійно виявляють інтерес до різних форм суспільної активності. Наприклад, 32,1% з них займаються різноманітними видами спорту (плаванням, легкою атлетикою), захоплюється кулінарією, образотворчою діяльністю (малювання), співом і грою на музичному інструменті.

Під час опитування ми з'ясували, що молодь з інвалідністю вважає можливість отримання вищої освіти значним успіхом у житті, елементом

соціального статусу і благополуччя. Водночас лише 42,8% опитаних респондентів сподіваються, що отримана вища освіта дозволить їм більш успішно адаптуватися до соціуму, інтегруватися до суспільного життя і бути незалежними економічно від батьків. 32,1% вважають, що вища освіта – це спосіб самоствердження, спроба довести іншим членам суспільства, що вони мають такі ж самі права і можливості, решта – 18,1% опитаних студентів, не змогли достеменно сказати чи забезпечить їм вища освіта, яку вони здобувають, подальшу конкурентоспроможну участь на ринку праці і соціальну активність.

Особливо складним питанням для молоді з інвалідністю виявилася проблема створення сім'ї. 60,7% студентської молоді, що мають інвалідність вважає, що їхній статус є певною перешкодою до сімейного життя. Вони зазначають, що взаємовідносини в сім'ях їхніх батьків були складними, часто виникали непорозуміння, конфліктні ситуації і суперечки через соціально-економічний статус сімей, що виховують дітей-інвалідів. Аналізуючи отримані дані та психолого-педагогічні джерела ми з'ясували, що причинами такого відношення можуть бути як і порушення соціальних зв'язків між батьками та соціумом внаслідок інвалідності їхніх дітей, так і, так звані психологічні аспекти, наприклад відчуття провини, власної неповноцінності, сорому перед друзями тощо. Тому сім'я не завжди може забезпечити належну інтеграцію особи з інвалідністю в соціум, а часто навпаки заважає цьому процесу і, навіть, створює перешкоди на шляху створення сім'ї людиною з інвалідністю.

Досліджуючи процес соціальної інтеграції людей з інвалідністю у соціумі ми намагалися з'ясувати ставлення їх самих до необхідності підвищення ступеню їх участі у суспільному житті. Одним із питань нашої анкети було зазначити "Чи має особа з інвалідністю жити, вчитися, працювати разом із здоровими людьми чи вона повинна вести відособлений спосіб життя, жити у спеціальних умовах і соціальних закладах?". Так, з поміж опитаних студентів з інвалідністю 78,5%

зазначили, що людина з інвалідністю повинна обов'язково працювати і жити серед звичайних людей. Їхні аргументи щодо інтеграції осіб з інвалідністю в соціум базуються переважно на конституційному праві, що визнає всіх людей рівними і на переконанні, що інваліди такі ж самі люди, як і всі інші. Зауважимо, що на це питання відповіли всі респонденти, багато з них залишило особисті коментарі, що підкреслює гостроту і актуальність зазначеної проблеми.

Решта, 21,5% опитаних висловилися більш негативно відносно ідей інтеграції осіб з інвалідністю у соціум. Вони підкреслили, що більшість звичайних людей не розуміють потреб осіб з інвалідністю, а на роботі до них ставляться з упередженням.

Як бачимо відсоток супротивників соціальної інтеграції людей з інвалідністю досить високий тому вважаємо за потрібне визначити чинники, які впливають на таку позицію осіб з інвалідністю.

Під час нашого констатувального експерименту ми здійснили спостереження та провели бесіди із студентами, що мають негативне ставлення до інтеграції осіб з інвалідністю в соціальне середовище, і з'ясували, що життєві умови, у яких перебуває більшість опитаних досить складні. Так, багато з них мають порівняно невеликі доходи і живуть лише за рахунок соціальних виплат (стипендій та пенсій у зв'язку з інвалідністю) і деякі, навіть, вимушені допомагати батькам, оскільки останні перебувають у складних соціально-побутових умовах і також мають інвалідність. Можливо, що їхня позиція пов'язана саме з тим, що життя в таких умовах не виявило позитивної динаміки і їм здається, що створення "особливих умов" допоможе його покращити. Також частина опитаних респондентів не вважає себе повноправними членами суспільства, оскільки, на їхню думку, суспільство ставиться до них з упередженістю і зверхністю, здорові люди уникають соціальних контактів з ними, а якість свого життя вони оцінюють у 2 і 3 бали (за 5-ти бальною шкалою) як "низький" і "вкрай низький" як через незадовільний фізичний

стан (здоров'я) так і у зв'язку з пониклим психологічним настроєм.

Зауважимо, що саме для групи респондентів, що не підтримують соціальну інтеграцію характерний глибокий песимістичний настрій, що виявляється у незадоволеності своїм буденним життям, загостреній перебільшеній реакції на ставлення до них оточуючих. Оскільки їхній рівень соціально-побутового забезпечення є дещо нижчим від прихильників соціальної інтеграції, то вони здебільшого орієнтуються саме на матеріальне забезпечення, ніж на самоствердження, самореалізацію у суспільному житті. Тому, можемо припустити, що ця група молоді з інвалідністю дійсно потребує спеціальних умов їхньої життєдіяльності, що в першу чергу дозволить зменшити їх песимістичні настрої, спонукатиме брати участь у суспільному житті, що у наслідку покращить їхній рівень життя.

Після аналізу результатів проведеного анкетування з метою більш детального вивчення факторів, що заважають та ускладнюють процеси адаптації та інтеграції молоді з інвалідністю в суспільне життя ми провели анонімне інтерв'ю (*Додаток В*) зі студентами Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, що мають інвалідність під час якого намагалися визначити об'єктивні причини, які, на їхню думку, сприяють їх позитивній соціалізації або знижують її рівень. На основі отриманих даних інтерв'ю ми обґрунтувати їх ефективність і сформувані пропозиції щодо позитивної інтеграції людей з інвалідністю у соціум.

Аналіз результатів отриманих відповідей показав, що 42,8% респондентів загалом відчують себе повноправними членами суспільства і вважають, що в цьому їм допомагає, в першу чергу сім'я, близьке оточення (брати, сестри, добрі знайомі, друзі), улюблене заняття (робота, хобі, навчання) і, навіть, позитивний настрій.

На основі отриманих даних ми сформували Таблицю, з якої видно, які щодо чинники, на думку респондентів, найбільше сприяють оптимізації їх інтеграції в суспільство (див. **Таблиця 2.1**).

Таблиця 2.1

**Чинники, що допомагають пристосуванню молоді
з інвалідністю в суспільне життя**

Діяльність	%
Власна цілеспрямованість,	53,3
Батьки, родичі	60,7
Професія, яка виявилася затребуваною, потрібною	25
Знання, освіта	53,5
Індивідуальні особливості та здібності, риси характеру	42,8
Впевненість в собі, оптимізм	35,7
Везіння, випадковість	10,7
Товариші по роботі, навчанні, колектив	35,7

Узагальнені результати в Таблиці 2.1 свідчать, що у процесі соціальної адаптації та інтеграції молодь надає важливого значення соціальному оточенню. Так, найбільший вплив, на їхню думку, виявляють близькі люди, а найменше – колеги по навчанню та роботі. Важливо зауважити, що молодь окрім впливу соціального оточення розуміє і значення власної особистої активності під час інтеграції. Вони наголошують, що оптимізації процесів інтеграції людей з інвалідністю в соціум у більшому ступені допомагають власна цілеспрямованість, громадська активність, отримання освіти, успішна професійна діяльність і індивідуальні особливості. Тобто, молодь розуміє значущість розвитку власної особистості у процесах соціальної інтеграції, а не пов'язує її успішність лише із впливом зовнішніх факторів оточуючого середовища.

Водночас 32,1% опитаних респондентів серед студентської молоді досліджуваного ЗВО не можуть з впевненістю сказати, що відчують себе повноправними членами соціуму. На основі їх відповідей ми змогли визначити чинники, що перешкоджають успішній інтеграції людей з

інвалідністю у соціум.

Зауважимо, що узагальнені результати анкетування співпадають з відповідями під час інтерв'ю. Так, респонденти відзначають, що основною причиною зниження рівня успішної інтеграції є проблеми зі здоров'ям, які створюють значні перешкоди під час соціалізації, певні соціальні обмеження, що доставляють їм багато незручностей, а також незручна інфраструктура та архітектура міста, часткова або повна недоступність до окремих приміщень навчальних закладів та громадських установ.

Окрім зазначених вище причин, певна кількість респондентів вважає, що їхній інтеграції заважають і чинники, що пов'язані із складністю взаємовідносин між людьми з інвалідністю та здоровою частиною суспільства. На їхню думку, сучасне суспільство не готове "приймати" осіб з інвалідністю, люди не знають як і чим їм можна допомогти, можуть неадекватно реагувати на фізичний чи психічний недолік, ображати і, навіть, відмовляти у допомозі, коли їх про це просять.

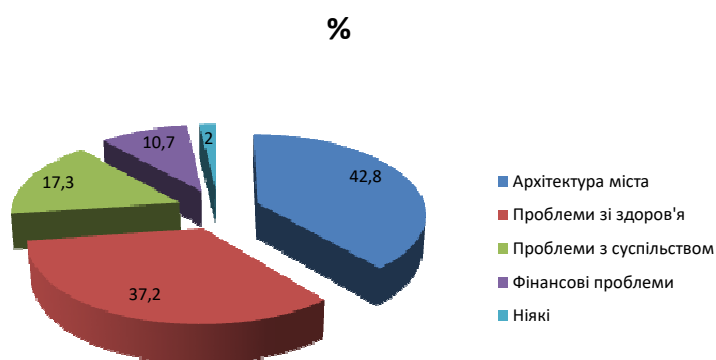
Частина інтерв'ююваних респондентів відзначила, що відчуває труднощі і під час комунікації з оточуючими людьми, що також мають інвалідність. Як зауважили студенти, у них не завжди добре складається спілкування між собою, а однаковий статус "людина з інвалідністю" ще не означає, що вони будуть ставитися доброзичливо один до одного. Наприклад, студенти з інвалідністю не об'єднуються у групи і не беруть участь громадських організаціях для інвалідів оскільки вважають, що там спілкуються лише самотні люди, у яких ще складніші життєві обставини. Одним із аргументів такого відношення один до одного було зазначено і відсутність у оточуючих бажання докладати зусиль для налагодження спілкування через невпевненість в собі, що викликана функціональними порушеннями, а також складністю пересування "незручним" містом для людей з вадами зору та порушеннями опорно-рухового апарату, що часто і стає причиною налагодження спілкування. У теоретичних джерелах ми знаходимо свідчення, що люди з інвалідністю найчастіше об'єднуються і

ідентифікують себе з групою людей, що мають одностипні порушення, і в той же час, можуть негативно ставляться до людей, причиною інвалідності яких є інші захворювання.

У Діаграмі 2.1 ми відобразили фактори, що заважають інтеграції в соціум молоді з інвалідністю, виражену у відсотковому відношенні.

Діаграма 2.1

Фактори, що заважають інтеграції в соціум молоді з інвалідністю

Після визначення причин та факторів, що сприяють і заважають успішній інтеграції людей з інвалідністю у соціум ми здійснили аналіз особливостей їх соціальної активності та ціннісних орієнтацій, що допомогло нам зрозуміти чому частина респондентів вважає себе повноправними членами суспільства, а інша – ні.

Вивчення джерел з соціальної педагогіки показало, що соціальна активність – це здатність людини до здійснення на основі матеріальної і духовної культури соціально значущої діяльності, що знаходить свій прояв у творчості, комунікаційній взаємодії, вольових актах, поведінці тощо [16, с. 156]. Це важлива умова самоствердження та самовияву особистості в суспільстві, тому цей аспект потрібно обов'язково враховувати під час

здійснення досліджень щодо вивчення участі особистості людини в суспільного житті, в тому числі і людини з інвалідністю.

Під час колективного обговорення, спрямованого на визначення соціальної активності і залучення молоді з інвалідністю до активної участі в суспільному житті ми провели мозковий штурм на тему "Хто я?" і студенти давали відповіді на такі питання: 1) Як Я проводжу своє дозвілля? 2) Які знання допомагають мені пізнати краще самого себе? 3) Чи вважаю Я своє життя цікавим і змістовним? 4) Чи відчуваю Я, що втрачаю життєві можливості?

В результаті аналізу проведеного заходу, ми вивчили аспекти соціальної активності наших респондентів і з'ясували наскільки вони ведуть соціально активний спосіб життя. За зібраними статистичними даними ми можемо констатувати той факт, що більшість респондентів вважають своє життя цікавим і змістовним, наприклад, одна з учасниць зазначила, що все залежить від людини і її готовності робити своє життя максимально можливо насиченим. Студенти також вказували, що наповнити життя сенсом і змістом може будь-хто, не зважаючи на функціональні обмеження, все залежить від бажання самої людини.

Серед опитаних студентів активно проводить своє дозвілля 53,5% (займаються різними видами спорту, мандрують країною, спілкуються з друзями, дискутують в соцмережах і т. д.), 32,1% віддають перевагу читанню книжок, спілкуванню в мережі Internet, перегляду телепередач, художніх фільмів, відвідуванню кінотеатрів, 14,4% присвячують своє дозвілля зустрічам з друзями, прогулянкам містом тощо.

Вважаємо, що в цілому більшість студентської молоді з інвалідністю намагається вести активний спосіб життя, робити його цікавішим, насиченішим, що є позитивною динамікою їхньої інтеграції в соціум, оскільки активність в суспільстві допомагає їм відчувати свою значущість, не зважаючи на певне обмеження їхніх можливостей. Водночас, оточуючим їх людям: друзям, батькам, викладачам, соціальним

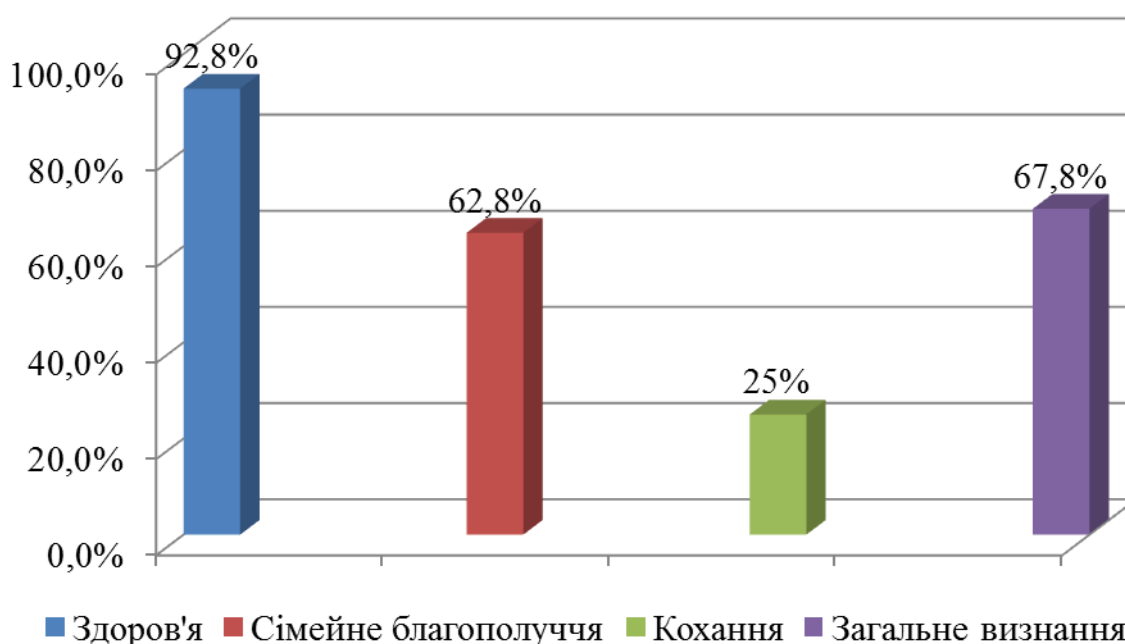
працівникам потрібно звертати більше уваги на проблеми соціальної активності молоді з інвалідністю, щоб розширювати її межі і не допустити появи соціальної ізоляції.

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що у питаннях інтеграції людей з інвалідністю в соціумі важливого значення мають цілі та прагнення особистостей, що складають коло їх ціннісних орієнтацій.

Визначаючи ціннісні орієнтації студентів з інвалідністю ми виходили з того, що ціннісні орієнтації – це певні установки людини, від яких залежить процесу соціалізації та адаптації індивіда в суспільстві [9]. Так, на основі педагогічних джерел ми виділили наступні загальноприйняті моральні та культурні цінності: сімейне благополуччя, матеріальна забезпеченість і багатство, друзі, особиста свобода і незалежність у прийнятті рішень, здоров'я, кар'єра, загальне визнання, влада, можливість здійснювати управління іншими людьми, спокійне, розмірене життя, можливість реалізувати творчі здібності і таланти, цікава робота, можливість приносити користь іншим людям, кохання [94].

Діаграма 2.2

Ціннісні орієнтації студентів з інвалідністю

Так, найбільш важливими для учасників дослідження виявилися наступні ціннісні орієнтації: здоров'я – 92,8%, сімейне благополуччя – 62,8% кохання – 25,0%. Зауважимо, що більшість респондентів 67,8% респондентів також вважають важливою таку цінність, як "загальне визнання", що доводить осіб з інвалідністю вести соціально активний спосіб життя.

Отже, узагальнений аналіз проведеного нами дослідження дозволяє нам зробити висновок, що більшість респондентів прагнуть отримати хорошу освіту і створити сім'ю, про що зазначали респонденти і під час бесід, відповідаючи на запитання анкети. Як бачимо сімейні цінності переважають і у відповідях, що стосуються питань ціннісних орієнтацій, і знаходять своє відображення в прагненнях молодих людей, що доводить їх готовність до ведення соціальної активності, і у свою чергу допоможе їм більш ефективно інтегруватися у соціум.

З огляду на отримані результати, можемо висунути ряд пропозицій щодо включення осіб з інвалідністю до соціального життя, що сприятиме їх успішній інтеграції у соціум. Так, потрібно проводити більш активно соціальну роботу по включенню людей з інвалідністю до суспільного життя, забезпечити їм, в першу чергу, сприяти їх працевлаштуванню, залучати до різноманітних соціальних програм, громадських проєктів, а також здійснювати посильну адресну допомогу, що виявляється як у матеріальній складові, так і в моральній підтримці.

Як бачимо процес інтеграції осіб з інвалідністю в сучасному суспільстві має ряд проблем, які потрібно вирішувати спільними, об'єднаними зусиллями, а головне пам'ятати, що в основі успішної інтеграції лежать процеси, що, в першу чергу, передбачають залучення людей з інвалідністю до активної участі в різних сферах суспільного життя.

2.2. Забезпечення ефективності процесу інтеграції студентів-інвалідів в освітнє середовище вищої школи

Ефективність забезпечення рівного доступу молоді з особливими потребами до вищої освіти в першу чергу залежить від сформованості в громадськості позитивної думки щодо доцільності сумісного навчання здорових студентів зі студентами з особливими потребами.

Заслуговує на увагу реалізація системи дистанційного навчання для студентів, які мають обмежені можливості пересування до університету. В Ніжинському університету імені Миколи Гоголя розроблено Положення про дистанційне навчання у НДУ ім. Миколи Гоголя [62], згідно якого дистанційне навчання розглядається як "форма організації освітнього процесу у закладах освіти, яка забезпечує передачу та засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, що відбувається при опосередкованій взаємодії віддалених один від одного учасників навчання у спеціалізованому середовищі, створеному на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій" [62, с.4].

Доцільно, щоб даним Положенням було передбачено створення навчально-методичних комплексів дисциплін для дистанційної форми навчання студентів з вадами слуху та зору на рівні кваліфікаційних вимог "бакалавр", "магістр" різних спеціальностей; організацію навчального процесу навчання за кейс-технологіями; розробку комп'ютерних програм, які б враховували особливості сприймання та засвоєння інформації цією категорією студентів. "Кейс" - це спеціальний набір чітко структурованих навчальних дисциплін, що пересилається студентові для самостійного вивчення з періодичними консультаціями із викладачами.

Вагоме значення в освітньому процесі має контроль навчальних досягнень студентів. З метою підвищення ефективності навчальної діяльності студентів-інвалідів доцільно, на нашу думку, адаптувати процедуру складання екзаменів з урахуванням особливих можливостей

студентів. Зокрема, це може бути здійснено за рахунок збільшення часу на складання екзамену на 50%, надання послуг помічника з написання або читання, надання можливості користуватись під час екзамену комп'ютером, "розмовляючим" калькулятором, диктофоном, спеціальними програмами для комп'ютера тощо.

Створення інклюзивного освітнього середовища у вищій школі забезпечується різними шляхами:

- створення клубів за інтересами, у яких можуть брати участь студенти з інвалідністю;
- залучення студентів-інвалідів до спільних виховних заходів.

Успішній інтеграції студентів-інвалідів до університетського середовища сприяє створення позитивного психологічного мікроклімату в ньому. Це забезпечується доброзичливим, толерантним ставленням до таких студентів всього колективу (викладачів, студентів, адміністративного, допоміжного персоналу), визнанням їхньої рівноправності, без акцентування уваги на їх особливий статус. Доцільно проводити у студентських групах різноманітні тренінгові заняття з оптимізації стосунків між студентами з особливими потребами та здоровими студентами.

Зокрема, **тренінг "Формування толерантності"** (Додаток Г) полягає у формуванні в учасників тренінгу навичок прийняття й розуміння інших, вміння позитивно з ними взаємодіяти, толерантно спілкуватися. Даний тренінг передбачає використання такого методу роботи зі студентами, як вправа. Зокрема, вправи "Карта", "Мої очікування", "Що означає бути толерантним?" розкривають перед учасниками тренінгу сутність поняття "толерантність" як моделі взаємовідносин у суспільстві, історію виникнення даного поняття, необхідність прояву такої особистісної якості по відношенню до людей, які від нас відрізняються. Вправа "Толерантність" спрямована на формування у студентів цілісного уявлення про толерантну поведінку, здатності адекватно оцінювати власні

поведінку та вчинки. У ході виконання вправ "Що означає бути толерантним?" та "Біла ворона" учасники тренінгу аналізують рівень сформованості у себе рис толерантної особистості та сформованість умінь розуміти психологічний стан людини, яка за певними ознаками відрізняється від решти. Вправа "Товариський суд" має практичне спрямування і передбачає формування умінь вирішувати конфліктні ситуації за принципом толерантності.

Практична значення для нашого дослідження має цикл тренінгових занять на тему **"Різні можливості – рівні права"** (Додаток Д). Інформування студентів щодо сутності поняття "інвалід", "особа з обмеженими можливостями" здійснюється за допомогою вправ "Торбинка асоціацій", "Малюнок: дитина з інвалідністю і суспільство". Вправа "Переваги і недоліки інклюзивної освіти" забезпечує студентів теоретичними знаннями щодо сутності поняття "інклюзивна освіта", особливості її реалізації в сучасних закладах освіти. Вправи "Життя з хворобою" та "Перетворюємо проблему в цілі" сприяють формуванню у студентів умінь віднаходити реальні шляхи вирішення важких проблем, з якими стикаються особи з обмеженими можливостями.

Основна мета заняття з елементами тренінгу **"Я можу бути поруч"** (Додаток Ж) полягає в озброєнні студентів знаннями про особливості життя людей з інвалідністю, виробити етичне ставлення до цієї категорії суспільства. У ході даного заняття студенти повинні усвідомити, що люди з обмеженими можливостями мають право на спільне навчання з нормально розвиненими дітьми у різних закладах освіти, що у них також є здібності до різних видів діяльності. Такий вид діяльності дозволяє ознайомити студентів з унікальністю кожної людини, розвинути почуття відповідальності за своє та чуже життя, сприяти розвитку терпимості та вміння вбачати позитивні сторони іншої людини.

Вирішення проблеми інтегрування осіб з інвалідністю в освітнє університетське середовище може здійснюватися через такі напрями, як:

- презентування на виставках творчих продуктів студентів (фото- і відеосюжетів, публікацій, виробів тощо) для популяризації успіхів студентів з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору ЗДО;

- застосування ділових та рольових ігор;

- організація силами студентської молоді благодійних акцій для дітей з особливими потребами у закладах освіти;

- активне запровадження у навчальному процесі форм консультування та інформування;

- проведення просвітницьких акцій з формування позитивного ставлення студентів до ідей інклюзивного навчання;

- збагачення освітнього процесу ЗДО спільними творчими заходами "Барви душі", "Поважай того, хто поряд";

- використання потенціалу спільних дозвіллевих форм діяльності.

- позиціонування історій успіху в навчанні "особливого" студента в інклюзивному освітньому просторі (зустрічі з людьми з інвалідністю, що досягли успіхів у професійній діяльності та житті; читання літератури, перегляд фільмів, роликів соціальної реклами з подальшим обговоренням на годинах куратора).

На сьогодні науковці пропонують створення різного роду центрів супроводу студентів з інвалідністю (центр студентського тьюторства), що передбачає комплекс заходів щодо взаємодії з ними студентів з нормальним психофізичним розвитком, з метою сприяння їх інтеграції в освітнє середовище (адаптація до архітектурного середовища, тривалих навчальних занять, залучення до дозвіллевої діяльності) та розвиток студентської відповідальності та активності.

Так, ми поділяємо думку сучасного дослідника проблем інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище вищої школи Т. Качалової, яка пропонує розглядати ряд функцій, що виконують студенти тьютори:

1. Орієнтувальна функція. Дана функція пов'язана із залученням

студентів до сформованої системи традицій ЗВО, орієнтування у просторі ЗВО (допомога в орієнтації серед різних функціональних приміщень), адаптації до основних функціональних обов'язків (додаткові перерви, підбір спеціальної літератури, допомога в користуванні технічними засобами тощо), залучення в науково-дослідну, спортивно-оздоровчу та дозвіллеву діяльність.

2. Соціальна функція, пов'язана з наданням допомоги в розбудові соціальних відносин академічної групи в процесі спільного навчання і соціально-виховної роботи [36, с.37-38].

Під час взаємодії студент-тьютор повинен реалізувати наступні принципи: індивідуалізації, гнучкості, емпатії, безперервності, відкритості, діалогізації, толерантності.

Такі центри супроводу в освітньому середовищі (тьюторські центри) мають працювати на засадах індивідуальних та групових форм роботи. Індивідуальна тьюторська консультація - це обговорення планів щодо спільної діяльності тьютора і того, хто навчається. Групова тьюторська консультація повинна ґрунтуватися на засадах тьюторського супроводу індивідуальних освітніх програм для студентів зі схожими інтересами та потребами; в процесі реалізації якої студент-тьютор здійснює мотиваційну, комунікативну та рефлексивну діяльність [36, с.39].

Серед складових підтримки, які необхідні для студента з інвалідністю в умовах освітнього середовища можна виділити:

- формування трудових і соціальних навичок (необхідні для якісного виконання різних видів навчальної роботи згідно стандартів і вимог установи; підтримка та допомога щодо усвідомлення студентом з інвалідністю основних вимог змісту навчання; параметри якості та продуктивності (кількісних та якісних показників); допомога в інтерпретації інструкцій щодо навчання, проживання; підтримка в опануванні культури організації власної життєдіяльності;

- надання допомоги в комунікаціях з педагогами, адміністрацією, співробітниками закладу (створення каналів та способів спілкування з

урахуванням порушень студента (порушення зору, слуху, мовлення тощо); допомога в комунікації під час знайомства, при налагодженні відносин у навчальному процесі, в опанування правил спілкування з одногрупниками).

Отже, процес інтеграції осіб з інвалідністю в університетської освіти є складним багатоплановим та багаторівневим процесом, результативність якого обумовлюється рядом внутрішніх та зовнішніх чинників.

Висновки до другого розділу

З метою виявлення механізмів інтеграції осіб з особливими потребами у суспільство засобами університетської освіти було проведено констатувальний експеримент на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Експериментом було охоплено 70 студентів 1-4 курсів різних спеціальностей (з них – 28 студентів-інвалідів).

Для реалізації даної мети було розроблено дві анкети для здорових членів студентського колективу та студентів-інвалідів.

Результати анкетування здорових студентів свідчать, що вони не повною мірою готові сприйняти осіб з інвалідністю в своє соціальне оточення і надати повноцінну допомогу таким категорія населення. Це є результатом не стільки свідченням їхньої некомпетентності в даному питанні, а скільки психологічної установкою на сприйняття таких людей. Хоча поряд з цим відмічаємо наявність таких рис як толерантність, емпатійність, доброзичливість.

Анкетування проведене зі студентами з інвалідністю засвідчує наявність бар'єрів, що створюють перешкоди до їх позитивної інтеграції в соціальне середовище (моральних, комунікативних, емоційних та ін.). Серед потреб студентів з інвалідністю щодо соціальної інтеграції у вузі виділено зовнішні умови (архітектурна неготовність приміщення; незабезпеченість спеціальним обладнанням, неадаптованість навчально-методичних комплексів для таких студентів). Більшість студентів виявилася позитивно налаштованою до інтегрування в соціум, зокрема в університетське освітнє середовище.

Результати проведеного дослідження засвідчили необхідність розробку системи роботи щодо поліпшення процесу інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє середовище ЗВО. Нами було запропоновано цикл тренінгів: "Формування толерантності", "Я можу бути поруч", "Різні можливості – рівні права". Використання "Кейс-технології", запровадження студентського тьютерства.

Запровадження інклюзивного навчання у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя залишається на сьогодні багатоаспектною проблемою, яка потребує розв'язання наступних питань: розвиток матеріально-технічної бази; удосконалення навчально-методичної складової освітнього процесу; підвищення інклюзивної компетентності викладачів та студентів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У науковому дослідженні наведено теоретичне узагальнення проблеми інтеграції осіб з інвалідністю в соціум, зокрема в освітній простір закладу вищої освіти.

По-перше, нами було здійснено аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених щодо розкриття сутності поняття "інтеграція", "інклюзія", "інклюзивна освіта". Необхідно засвідчити відсутність однозначного трактування даних понять.

На сьогодні частіше всього поняття "інтеграція" використовують у широкому значенні як надання людині з інвалідністю прав і можливостей брати участь у всіх видах спільної діяльності, соціального життя поряд з іншими членами того суспільства в якому вона проживає. При цьому прийнято розрізняти такі типи інтеграції як: повна, комбінована, постійна (часткова) та систематична (тимчасова).

По-друге, аналіз нормативно-правової бази щодо забезпечення інтеграційних процесів осіб з інвалідністю свідчить про наявність достатньої кількості законодавчих актів, приписів пов'язаних з виконанням міжнародних зобов'язань України щодо створення та реалізації необхідних для здобуття освіти цієї категорією. На жаль, не всі механізми здійснення інтеграції осіб з інвалідністю в соціум, передбачених нормативними положеннями, є відпрацьованими і практично забезпеченими.

Встановлено, що інтеграція та інклюзія у науковому обігу розглядаються як взаємно перехідні та невід'ємні фази одного процесу входження осіб з інвалідністю у соціальне та освітнє середовища, які зазнають змін відповідно до потреб такої категорії людей. На сьогодні інклюзія потребує не лише реформування освітньої системи, а й змін суспільного ладу в цілому.

Підтверджено, що ефективність інтеграційних процесів забезпечується не тільки адаптуванням особистості до суспільних, соціально-економічних стосунків, а й створенням суспільством умов для задоволення особливих

потреб кожної особистості. Основними принципами реалізації такої взаємодії виступають: автономність; участь у суспільній діяльності; забезпечення соціальних зв'язків; прийняття соціумом усіх особистостей незалежно від її можливостей (соціального статусу, матеріального забезпечення, фізичного чи психічного здоров'я).

Важливим механізмом інтегрування осіб з інвалідністю є університетська освіта. Функціонування інклюзивного освітнього середовища забезпечується його зовнішніми (створення умов для реалізації набутих у школі знань, умінь та навичок; досвід емоційно-чуттєвого відношення до світу та творчої діяльності в активній просоціальній діяльності) і внутрішніми компонентами (спрямованість на організацію освітнього процесу, що задовольняє освітні потреби всіх осіб з інвалідністю; розробка системи освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами; створення позитивного психологічного комфорту у вузівському середовищі).

По-третє, на підставі даних, отриманих під час експериментального дослідження, зроблено висновок про те, що студенти з нормальним психофізичним розвитком позитивно ставляться до перебування в одному освітньому середовищі з особами, що мають інвалідність. Серед особливостей перебігу комунікативного процесу з такою категорією студентів виділяється надання переваги спілкуванню особам, які мають порушення опорно-рухового апарату, зору та слуху.

Констатовано відсутність соціальної дистанції між студентами з інвалідністю та рештою контингенту студентів, оскільки дана категорія осіб з інвалідністю бере участь у спільних заходах факультетів різного спрямування. Про те помітна недостатня готовність здорових студентів до повного сприйняття осіб з інвалідністю в освітнє середовище ЗВО.

Серед потреб студентів з інвалідністю щодо їх успішної соціальної інтеграції виділено: вдосконалення архітектурного середовища вузу; оснащення його технічним обладнанням для даної категорії студентів (спеціальне програмне забезпечення, технічні засоби); адаптованість

навчально-методичного забезпечення для освітнього процесу.

До основних бар'єрів, що створюють перешкоди до позитивної інтеграції осіб з інвалідністю в освітній простір ЗВО, студенти віднесли: комунікативну взаємодію, психологічні бар'єри (замкнутість, сором'язливість, уникнення невдач, емоційні реакції, вольові можливості);

По-четверте, результати констатувального експерименту засвідчили необхідність удосконалення процесу інтеграції студентів з інвалідністю в освітнє середовище ЗВО, що й обумовило розробку відповідної системи роботи. До неї ми віднесли такі напрями: проведення циклу соціально-педагогічних тренінгів щодо оптимізації комунікативних процесів в студентському середовищі ("Формування толерантності", "Я можу бути поруч", "Різні можливості – рівні права"); використання "Кейс-технології", запровадження студентського тьюторства.

Дане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми інтеграції осіб з інвалідністю в освітнє середовище вищої школи. Безперечно, є необхідність її подальшої розробки за такими перспективними напрямами: студентське тьюторство, створення безбар'єрного архітектурного середовища; підготовка викладачів по забезпеченню інтеграційних процесів студентів з інвалідністю (інклюзивна компетенція).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева М. О. Развитие социальной компетентности студентов с особыми потребностями в высшем учебном заведении: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харьков: КЗ "ХГПА" ХОР, 2013. 261 с.
2. Бадарч Д. "Образование для всех" – опыт ЮНЕСКО. Вестник Российского общественного совета по развитию образования. 2006. Вып. 15. С. 12–15.
3. Банч Г. О. Поддержка учеников с нарушением интеллекта в условиях обычного класса : [пособие для учителей]; [пер. с англ. С. Ю. Котова]. М. : ООО "Издательство МБА", 2008. 64 с.
4. Безпалько О. В. Подготовка волонтеров до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: метод. реком. до проведення тренінгових занять. К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2001. 32 с.
5. Бойко А. М. Тьютор – якісно вища педагогічна позиція і новий простір духовно-моральної взаємодії. *Збірник наукових праць: Педагогічні науки*. – Випуск 2. Полтава, 2011. С. 4 – 10.
6. Бондар В. Інтеграція дітей з обмеженими психофізичними можливостями в загальноосвітні заклади: за і проти. *Дефектологія*. 2003. №3. С. 2–5.
7. Бондар Т. І. Створення інклюзивного освітнього середовища в системі вищої освіти України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II (14), Issue: 27, 2014. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/bondar_t.i._developing_the_inclusive_setting_in_higher_education_institutions_in_ukraine.pdf
8. Бут Т. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль? Хрестоматия по курсу "Социальная эксклюзия в образовании" / [сост. Ш. Рамон и В. Шмидт]. М.: Московская высшая школа социальных и экономических наук, 2003. С. 36 – 44.

9. Василюк А., Пахоцінський Н., Яковець Н. Сучасні освітні системи. Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2002. 139 с.
10. Вивчення ставлення старшокласників до людей з інвалідністю та до ідеї уряду щодо впровадження інклюзивної освіти: результати роботи практичного психолога URL: <https://zu.edu.ua/spf/pdf/Gender1/ink2.pdf>
11. Волкова, Л. Теоретичні аспекти реалізації інклюзивного навчання. *Дитина з особливими потребами*. 2015. №11. С.3-4.
12. Всеукраїнський фонд "Крок за кроком" URL: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Content&id=36>
13. Грозная Н. С. Включающее образование. История и зарубежный опыт. Вопросы образования. 2006. № 2. С. 89-104.
14. Гудкова Т. В. Современные пути интеграции людей с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью в социальную жизнь. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-puti-integratsii-lyudey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-i-invalidnostyu-v-sotsialnuyu-zhizn/viewer>
15. Декларацію про права інвалідів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117
16. Еникеев М. И. Общая и социальная психология : энциклопедия / Еникеев М. И. М. : Изд-во "ПРИОР", 2002. 560 с.
17. Енциклопедія для фахівців соціальної роботи / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
18. Журов В. До питання філософії інваліда та інвалідності. *Дефектологія*. 2005. № 2. С. 11–16.
19. Зайцев Д.В. Социальная интеграция детей-инвалидов в современной России. – Саратов: Научная книга, 2003. – 255 с. http://pedlib.ru/Books/3/0482/3_0482-1.shtml
20. Закон України "Про вищу освіту". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

21. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14/sp:max100>
22. Закон України "Про загальну середню освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
23. Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" із змінами № 2249-VIII від 19.12.2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
24. Закон України "Про охорону дитинства" 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
25. Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні" 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
26. Закон України "Про соціальні послуги" 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
27. Закон України "Про освіту", який був ухвалений парламентом вже 05.09.2017р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №38-39. Ст.380
28. Ильин Е. П. Сущность и структура мотива. *Психологический журнал*. 1995. Т. 16, № 2. С. 27-41.
29. Инклюзивное образование. URL:<https://ru.wikipedia.org/wiki>
30. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад *Соціальний педагог*/ 2009. №5. С. 26–35.
31. Інклюзивна освіта: особливості організації та управління: навч.-метод. посібн / кол. авторів : А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко. К., 2014. 238 с.
32. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні: тренінгові модулі. К., 2011. 132 с.
33. Інтеграція молоді з обмеженими фізичними можливостями в суспільство: громадсько-правові, соціально-психологічні та інформаційно-технологічні аспекти: метод. посібник / Є. А. Клопота, В. Г. Бондаренко, О. А. Клопота та ін. Запоріжжя, 2008. 114 с.

34. Калініченко, І. Інклюзивна освіта. Теорія та практика. *Дитина з особливими потребами*. 2016. №7. С. 2.
35. Кальченко І.В., Бикова Т.М. Реалізація моделі інклюзивного навчання в системі загальноосвітнього простору. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp_7/konf3/Kalchenko_Vykova.pdf
36. Качалова Т.В. Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти. *Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя: психолого-педагогічні науки*. 2018. №3. С.35–44.
37. Кічук А. Психологічна адаптація особистості до умов інклюзивного закладу освіти. *Соціальне партнерство в інклюзивній освіті: європейський вектор, українські реалії. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (15 березня 2018 р.)*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. 72 с. С.25–27. URL: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/socialne-partnerstvo-v-inkljuzyvniy-osviti-15-bereznja-2018-r.-1.pdf>
38. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: "Самміт-Книга", 2009. 272с.
39. Колупаєва А. А., Данілавичюте Е. А., Литовченко С. В. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. К.: Видавнича група "А.С.К.", 2012. 192 с.
40. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. "Інклюзивна освіта: від основ до практики": монографія А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. К.: ТОВ "АТОПОЛ", 2016. 152 с., с.49-52.
41. Комплексна програма освіти та фахової підготовки інвалідів, яка була затверджена спільним наказом МОНУ та АПН України від 26.11.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0764290-03> .
42. Конвенція про права інвалідів. Резолюція Генеральної асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 року (Конвенцію ратифіковано законом України № 1767-VI від 16.12.2009).

43. Коноплева А. Н., Лещинская Т. Л. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: Монографи. Минск: НИО, 2003. 232 с.

44. Коноплева А. Н., Т. Л. Лещинская Коммуникативная стратегия интегрированного обучения. *Трансформация образовательных систем: оценка, проблемы, перспективы: Тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф.* 29–30 окт. 1996 г. / М-во образования Респ. Беларусь, Нац. Ин-т образования. Минск, 1996. С. 230–231.

45. Концепції розвитку інклюзивної освіти URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0912290-10>

46. Концепція ранньої соціальної реабілітації інвалідів. *Збірник нормативно-правових актів України щодо діяльності центрів реабілітації осіб з функціональними обмеженнями* / Укладачі Крижанівський В., Сварник М., Скрипка Н. та ін. Київ: Соцінформ, 2015. 130 с.

47. Краткий словарь по социологии / авт.-сост. П. Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 2001. 272 с.

48. Лебедева С.О. Соціально-психологічна адаптація дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі школи. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4%282%29__27

49. Логімахова, О. Інклюзивне навчання: підготовка фахівців. Методичні рекомендації щодо викладання музичного мистецтва в класах з інклюзивним навчанням. *Методист.* 2016. № 8. С. 72–74.

50. Луценко, І. Правові аспекти запровадження інклюзивної освіти в Україні. *Особлива дитина: навчання та виховання.* 2016. № 4. С. 8–17.

51. Малофеев Н.Н. Интегрированное обучение в России: задачи, проблемы и перспективы. URL: <http://www.1540.ort.ru/integration/incedu/art4.php>

52. Малофеев, Н. Н. Базовые модели интегрированного обучения. *Дефектология.* 2008. No 1. С.71–76.

53. Мельник В. П. Інклюзивна (спеціальна) освіта у системі соціального захисту дітей з інвалідністю: окремі проблеми та перспективи законодавчого регулювання. URL:

<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10816>

54. Міщик Л. І. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?

C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzspp_2012_4_3.pdf

55. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.11.2004 р. "Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)" URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MUS2563?an=1537>.

56. Недомовна, В. Успішна інклюзивна освіта: співпраця батьківської спільноти та школи. *Директор школи*. 2016. № 1/2. С. 20–22.

57. Нічого для нас без нас: Посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів. Упорядники: Азін В. О., Байда Л. Ю., Госс Н., Ждан П.М., Сухініна І. М., Флетчер А. К: Ленвіт: 2015. 102 с.

58. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / за заг. ред. М. А. Порошенко та ін. Київ : 2018. – 252 с.

59. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник: / за заг. ред.. Колупаєвої А.А. К: "А. С. К.", 2012. 308 с.

60. Підготовка керівника середнього закладу освіти: наук.-метод. посібн. / за заг. ред. Л. Даниленко. К.: Міленіум, 2003. 305 с.

61. План заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009–2015 роки "Безбар'єрна Україна", затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.09 № 784.

62. Положення про дистанційне навчання у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя: URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/polozenia_DN.pdf

63. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. – Київ : ТОВ. "Агентство "Україна", 2019. 300 с

64. Постанова Кабінету Міністрів України № 872 "Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання в загально-освітніх навчальних закладах" від 15 серпня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п>

65. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 753 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2016-%D0%BF>

66. Постанова Кабміну України № 1545 від 12.10.2000 р "Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів"/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1545-2000-%D0%BF>

67. Права человека. Сборник международных документов / сост. Г. М. Мелков. М.: Юридическая литература, 1998. 608 с.

68. Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг: Закон України від 23.05. 2017р. № 2053-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №30. С.332

69. Про затвердження концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ МОН України № 912 від 01.10.2010 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/.

70. Рамки дій щодо осіб з особливими освітніми потреба. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94

71. Рассказова О. І. Теорія і практика розвитку соціальності школярів в умовах інклюзивної освіти: автореф.. дис. ... докт. пед. наук. : спец. 13.00.05. Харків, 2014. 40 с

72. Розвиток політики інклюзивних шкіл. Інтегроване планування послуг, їх надання та фінансування в Канаді: посібник / Дж. Блейз, Е. Чорнобой, Ш. Крокер та ін. – К. : Паливода А., 2012. 46 с.

73. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р "Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року". URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248740679>

74. Сабат Н. Соціально-педагогічний аспект інклюзивного навчання. *Соціальний педагог*. 2008. №3. С.42 – 46.

75. Савченко, Сергій Вікторович. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2004. 455 с.

76. Саламанська декларація та рамки дій щодо осіб з особливими освітніми потребами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94.

77. Скорик Т.В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/ped/2011_84/Skoryk.pdf

78. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск. Харвест, 1997. 800 с.

79. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за ред. І. Д. Звереві. К.: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

80. Соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями: метод. рекомен. / авт.-упоряд. О. В. Безпалько, Т. Г. Губарева. К.: Логос, 2002. 48 с.

81. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів": Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 48/96.

82. Тарабасова Л.Г. Соціалізація дітей з особливими потребами. Теоретико-методологічне дослідження. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2015_9_21
83. Тараскіна, Л. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі в умовах упровадження інклюзивної моделі навчання. *Дитина з особливими потребами*. 2016. 5. С.8–11.
84. Теоретико-методологічні засади та технології інклюзії у ЗВО. Досвід університету "Україна" [Текст]: колект. монографія / [П. М. Таланчук та ін.] ; за наук. ред. д-ра техн. наук, проф. П. М. Таланчука; ВНЗ "Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". Київ : Ун-т "Україна", 2018. 480 с.
85. Тесленко В.В. Розвиток ідеї соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в історичному контексті. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 2. С. 97.
86. Тюття Л.Т., Іванова Л.Б. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 574 с.
87. Указ Президента України від 13 грудня 2016 року № 533 "Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/553/2016>.
88. Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501 "Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
89. Указ Президента України від 3 грудня 2015 року № 678 "Про активізацію роботи щодо забезпечення прав людей з інвалідністю". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678/2015>
90. Ферапонтова О.И. Социальные аспекты инклюзивного образования детей-инвалидов. Вестник СамГУ. 2007. №1(51). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-aspekty-inklyuzivnogo-obrazovaniya-detey-invalidov/viewer>.

91. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в інклюзивному освітньому просторі: монографія / М. Є. Чайковський. К.: Університет "Україна", 2015. 435 с.
92. Чайковський М.Є. Досвід впровадження інклюзивного навчання в університеті "Україна". Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету "Україна". 2010. №2. С.8-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2010_2_3.
93. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: дис...канд..пед.наук: 13.00.05. Старобільськ, 2016. 570 с.
94. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с.
95. Шипицина Л.М., Мамайчук И.И. Детский церебральный паралич. СПб., Изд-во "Дидактика плюс". 2001. 272 с.
96. Building Capacity of Teachers / Facilitators in Technology Integration for Improved Teaching and Learning: Final Report / UNESCO – Bangkok : UNESCO Bangkok, 2004. 72 p.
97. Corlett S. and Cooper D. Students with Disabilities in Higher Education. – London: Skill: Nacional Dureau for Students with Disabilities, 1992.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА №1

Шановні студенти, дайте, будь-ласка, розгорнуті відповіді на наступні питання:

1. Чи вважаєте ви, що особам з обмеженими можливостями повинна надаватися перевага?

2. На вашу думку, чи необхідно урівняти в правах осіб з інвалідністю в правах з іншими людьми? Назвіть шляхи забезпечення цього процесу.

3. Чи вважаєте Ви, що особи з інвалідністю є повноцінними членами в сучасному суспільстві? Якщо "ні", то назвіть чинники, які заважають інвалідам стати повноцінними членами суспільства.

4. Що заважає, на вашу думку, особам з інвалідністю бути повноцінними членами соціуму?

- а) Відсутність можливостей в отриманні бажаної освіти;
- б) Відсутність можливостей оволодіння бажаною професією;
- в) Відсутність можливостей працювати;
- г) Недоступність об'єктів соціальної сфери

5. Хто, на Вашу думку, має займатися інтеграцією осіб з інвалідністю?

- а) держава;
- б) громадські організації;
- в) родичі;
- г) самі інваліди спроможні вирішувати свої проблеми.

6. Як ви вважаєте, чи необхідно пристосовувати соціальне середовище до потреб інвалідів?

7. Чи маєте Ви бажання співпрацювати та підтримувати дружні стосунки зі студентами з особливими потребами:

- так, повністю;
- так, під час навчального процесу;
- у разі потреби.

8. З ким з інвалідів ви готові підтримувати тісний, постійний, соціальний контакт:

- інвалідами з порушенням опорно-рухового апарату,
- інвалідами з патологією мови, слуху, зору;
- інвалідами, що мають відхилення в розумовому і психічному розвитку.

АНКЕТА №2

(для студентів-інвалідів)

Шановні студенти, дайте, будь-ласка, розгорнуті відповіді на наступні питання:

1. Назвіть проблеми, з якими ви стикаєтесь найчастіше?
2. Що допомагає Вам адаптуватися в суспільстві?
3. Що, на Вашу думку, крім проблем зі здоров'ям, заважає Вам відчувати себе комфортно в суспільстві?
4. Чи відчуваєте Ви труднощі в спілкуванні з людьми через те, що маєте обмеження життєдіяльності?
5. Чи має особа з інвалідністю жити, вчитися, працювати разом із здоровими людьми чи вона повинна вести відособлений спосіб життя, жити у спеціальних закладах?
6. Які зовнішні фактори навколишнього середовища могли б допомогти Вам не відчувати бар'єрів для позитивної адаптації в соціумі?
7. Чи можете Ви сказати, що відчуваєте себе повноцінним членом суспільства і що цьому сприяє?
8. Чи важко Вам знаходити спільну мову з оточуючими?
9. Якщо Вам вдалося пристосуватися до нинішніх умов життя в суспільстві, то, що головним чином сприяло цьому?

Дякуємо!

ІНТЕРВ'Ю

зі студентами-інвалідами

1. Виберіть чинники, що допомагають Вам пристосуватися до суспільного життя:

- а) Власна цілеспрямованість;
  - б) Батьки, родичі;
  - в) Професія, яка виявилася затребуваною, потрібною;
  - г) Знання, освіта;
  - д) Індивідуальні особливості та здібності, риси характеру;
  - е) Впевненість в собі, оптимізм;
  - є) Везіння, випадковість.
- Ж) Товариші по роботі, навчанні, колектив.

2. Назвіть фактори, що заважають вашій інтеграції в соціум.

3. Як Ви проводите своє дозвілля?

4. Які знання допомагають вам пізнати краще самого себе?

5. Чи вважаю ви своє життя цікавим і змістовним?

6. Чи відчуваєте ви, що втрачаєте життєві можливості?

7. Назвіть найбільш важливі для вас ціннісні орієнтації.

Тренінг

"Формування толерантності"

Мета: створити сприятливі умови для роботи тренінгової групи, довести до учасників основні принципи тренінгу, прийняти правила роботи, сприяти саморозкриттю учасників, сприяти формуванню толерантності, навчити розуміти і поважати один одного, удосконалювати вміння толерантного спілкування.

Матеріали: ватман, дошка, стікери, стікери у вигляді будинків, олівці, плакат на якому великими літерами написано "толерантність", різнокольоровий папір, анкета, стікери у вигляді зірочок.

Час: 2-2,5 години

Вступ

Оголошення теми й мети тренінгу (5 хв)

Кожна людина мусить взаємодіяти із представниками інших культур. На жаль, дух нетерпимості, ворожості до іншої культури, способу життя, інакших вірувань, переконань, звичок завжди існував та існує надалі. Життя в полікультурному соціумі – проблема кожної особистості, групи людей і певних інститутів влади. Основою такого існування є толерантність як універсальний принцип людської життєдіяльності.

Багато країн світу, у тому числі Україна, можуть бути яскравими прикладами зіткнення народів, етносів, культур і цивілізацій.

Сьогодні ви станете учасниками психологічного тренінгу, метою якого є показати значимість толерантності під час взаємодії з іншими, закріплення знань учасників про компоненти толерантності, удосконалення вмінь толерантного спілкування.

Вправа на знайомство "Карта" (10 хв)

Мета: познайомити учасників створити умови для ефективної роботи.

Заздалегідь підготовлена карта світу вивіщується на дошці. Учасникам роздають стікери у вигляді будиночків, на яких необхідно написати: своє П.І.Б., місто (країна), 3 життєві принципи (девіз).

Після цього кожний учасник проводить презентацію свого будиночка й наклеює його на карту (своє місто, країну).

Прийняття правил роботи в групі (5 хв)

Мета: визначити правила продуктивної роботи групи під час тренінгу, створити сприятливий психологічний клімат.

Аби досягти гармонії в роботі, необхідно виробити правила роботи, якими будуть керуватися учасники.

Група методом "мозкового штурму" встановлює правила ефективної взаємодії, відповідаючи на запитання: "Що потрібно зробити для того, щоб робота групи була ефективна?", і записують на плакаті "Правила".

Наприклад: відкритість, принцип "тут і зараз", не критикувати, активність, повага, довіра, регламент, правило піднятої руки, обговорення не людини, а проблеми, слухати й чути, почуття гумору тощо.

Вправа "Мої очікування" (7 хв)

Мета: визначити очікування й одержати зворотний зв'язок.

Учасникам пропонується на стікерах кількома словами написати свої очікування від тренінгу. Після чого наклеїти її на дошку, проговорюючи.

— Я сподіваюся, що ваші очікування виправдаються !

Обговорення

— Що дала нам ця вправа?

Висновок: ми краще пізнали один одного й розрядили атмосферу в групі.

Інформаційне повідомлення "Що таке толерантність?" (15 хв)

Мета: зосередити увагу учасників на основних аспектах толерантності, дати об'єктивну інформацію.

Інтерес до толерантності як однієї зі сторін людської психіки й соціального життя з'явився порівняно недавно.

Термін "толерантність" виник у минулому тисячолітті. Сучасне поняття толерантності багато в чому пов'язане з діяльністю філософів XVI—XVII сторіч, які повстали проти "терпіння нетерпимості" і жорстких релігійних зіткнень. Послідовним критиком фанатизму й захисником толерантності був Вольтер. Англійський філософ Джон Локк уперше поставив питання про необхідність виховання толерантності в "Нарисах у терпимості 1667 року" й у "Листах про терпимість" 1685 року.

Найважливішим результатом роздумів філософів того часу було визнання толерантності загальною цінністю й компонентом миру й розуміння між релігіями, народами й різними соціальними групами.

Складність розуміння поняття "толерантність" полягає в його різному значенні в різних мовах. Воно залежить від історичного досвіду народів.

Tolerance (англ.) – готовність і здатність бути терпимим, без протесту сприймати особистість.

Tolerance (франц.) – ставлення, яке припускає відмінну від твоєї думку та дії інших; повага до волі іншого, його способу мислення, поведінки, політичних і релігійних поглядів.

Tolerance (іспан.) – здатність визнавати відмінний від власного світогляд.

Kuan gong (китайськ.) – дозволяти приймати, бути до інших доброзичливими.

Tasamul (арабськ.) – прощення, м'якість, милосердя, співчуття, доброзичливість, терпимість.

Перською – це терпіння, витривалість, готовність до примирення.

Російською – здатність терпіти щось або когось.

В українській мові існує два слова з подібним значенням: "толерантність" і "терпимість". Частіше вживають слово "терпимість". Воно означає здатність, уміння миритися з інакшою думкою.

Останнім часом поняття "толерантність" стало міжнародним терміном. Воно має зміст, в основі якого – загальне значення цього слова в будь-якій мові світу.

Отже, толерантність (від лат. tolerantia – стійкий, терпимий, що допускає відхилення) – особистісна риса людини, терпиме ставлення до чужої думки, релігії, поведінки, повага до гідності й прав інших людей; здатність поставити себе на місце іншої людини. Це повага, прийняття й правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності.

Генеральна Конференція ЮНЕСКО оголосила 1995 рік роком толерантності й прийняла Декларацію принципів толерантності. 16 листопада названо Міжнародним днем толерантності.

Толерантність вважається показником високого духовного й інтелектуального розвитку особистості.

Давайте разом узагальнимо все сказане. Слово "толерантність" ми намалювали у вигляді сонця. Нехай ваші відповіді будуть його промінчиками (див. схему).

Вправа "Толерантність" (15-20 хв)

Мета: розширити знання та уявлення учнів про толерантну поведінку.

Здатність поводитися толерантно може стати особистісною рисою, а відтак – забезпечити успіх у спілкуванні. Толерантні люди більше знають про свої недоліки та педагоги. Вони критично ставляться до себе і не звинувачують у своїх бідах інших. Вони не перекладають відповідальність на інших. Толерантна людина не розфарбовує світ двома кольорами – чорним і білим. Вона не акцентує увагу на розбіжностях між "своїми" та "чужими", а тому готова вислухати та зрозуміти думки інших.

Почуття гумору і здатність посміятися над своїм слабким місцем – особлива риса толерантної людини. У здатної до цього людини менша потреба домінувати та зверхньо ставитися до інших.

Примітки

1. Заздалегідь вертикально написати на плакаті великого формату слово "Толерантність" великими літерами.

2. Учасників розподілити на пари. Учасники витягають одну з літер цього слова, на яку і підбиратимуть значення слова "толерантність". Наприклад: "Т" – терпіння, творчість, талант, "Л" – лагідність, ласкавість тощо.

3. Після обговорення учасники заповнюють великий плакат маркерами різних кольорів. Дістаємо яскравий і наочний плакат, результат колективної творчості, зміст якого підготовлений учнями.

Вправа "Біла ворона" (15 хв)

Мета: продемонструвати психологічний стан людини, яка за певними ознаками відрізняється від решти.

Учасники займають місця у колі спинами до центра.

Кожному учаснику прикріплюється аркуш паперу (аркуші – різних кольорів, по 5-6 кольорових аркушів одного кольору і лише один аркуш – білого). Білий аркуш кріпиться найбільш незалежному учаснику, сильному і авторитетному,— для того щоб запобігти зворотного ефекту.

Учасники повертаються обличчям у коло і починають шукати інших, схожих на себе, причому підглядати не можна. Треба якось домовитися.

Після того як всі групи сформовані "за кольорами", ведучий підходить і бере за руку "самотнього білого".

Запитання до "самотнього білого"

- Що ти відчув, коли зрозумів, що ти такий один і тобі немає пари?
- Чи потрапляв ти в подібну ситуацію в житті? Чи схожі почуття ти переживав в тій ситуації?

Запитання до учасників, які знайшли схожих на себе

- Якими були ваші відчуття, коли ви знайшли схожих на себе і сформували групу?

- Як ви знайшли один одного?

- Що ви відчуваєте стосовно самотнього учасника?

- Чи хотіли б ви опинитися на його місці?

- Чому?

Ведучий говорить з учасниками про те, що в житті часто доводиться стикатися з такими ситуаціями, і не завжди ми ставимо себе на місце того, ким знехтували.

Вправа "Що означає бути толерантним" (20 хв)

Мета: допомогти учасникам проаналізувати наявність у себе рис толерантної особистості.

Учасникам роздають анкети з рисами толерантної особистості. Такий же набір рис написано на плакаті. За результатами всіх анкет формуються визначення групою толерантної особистості.

Анкета "Риси толерантної особистості"

Анкета "Риси толерантної особистості"

Риси толерантної особистості	Риси, які у мене є	3 головні риси толерантної особистості	Уявлення групи про толерантну особистість
Інтерес до людей			
Уміння слухати			
Емпатія			
Терпимість			
Альтруїзм			
Тактовність			
Почуття гумору			
Повага інших			
Відмова від тиску та насильства			
Визнання прав інших			
Прийняття інших такими, які вони є			
Взаєморозуміння			

Китайська притча "Дружна родина" Жила колись на світі родина. Вона була не проста. Більше 100 людей було в ній. І займала вона ціле село. Так і жили всією родиною й усім селом. Ви скажете: "Ну то й що, є чимало й більших сімей на світі. Але річ у тім, що родина була особлива – мир і спокій панували в ній, а отже, і в селі. Ні сварок, ні лайки, ні, крий Боже, бійок і розбрату.

Чутка про цю родину дійшла до самого володаря країни. І він вирішив перевірити, чи правду кажуть люди. Прибув він у село, і душа його зраділа: навкруги чистота, краса, статок і мир. Добре дітям, спокійно старим. Зачудувався володар. Вирішив довідатися, як жителі села досягли такого ладу, прийшов до глави родини: "Розкажи, чому така згода і лад у твоїй родині?". Той взяв аркуш паперу й став щось писати. Писав довго – видно, не дуже сильний був у грамоті. Потім передав аркуш володарю. Три слова були на папері: "Любов, прощення, терпіння". І наприкінці аркуша: "Сто разів любов, сто разів прощення, сто разів терпіння". Прочитав володар, почував потилицю і запитав:

— І все?

— Так, – відповів старий, – це і є основа життя всякої гарної родини. – І подумавши, додав: – І світу теж залишився наодинці. Треба пам'ятати про це!

Вправа "Товариський суд" (15 хв)

Мета: тренувати учасників вирішувати конфліктні ситуації за принципом толерантності.

Учасникам пропонуються проблемні ситуації для обговорення в підгрупах. Група відіграє роль товариського суду, який повинен винести "вирок" ситуації. Потім усі учасники тренінгу обговорюють, чи був цей "суд" толерантним, і чи можна бути толерантним у цій ситуації.

Ситуації:

1. В одному зі старших класів школи, де навчаються представники різних національностей, склалася конфліктна ситуація: побилися хлопчики. Причиною бійки стало й "національне питання". Дорослі – педагоги й батьки – зайняли різні позиції щодо учасників і причин інциденту. Оскільки конфлікт набув розголосу, й батьки "потерпілого" хлопчика вважають себе і свою дитину скривдженими, вони подали до суду для компенсації фізичного й морального збитку.

Яке рішення прийняв товариський суд?

2. В одній із загальноосвітніх шкіл спалахнув конфлікт через те, що класним керівником 9-го класу було призначено викладача, члена "Свідків Єгови". Учителю на належному рівні проводив уроки, ніколи не вів релігійної пропаганди. І хоча жодних інших претензій до вчителя не було, батьки вимагали від адміністрації "захистити" їхніх дітей від "сектанта".

Яке рішення прийняв би товариський суд?

3. У дитячому оздоровчому таборі проходила зміна для дітей-інвалідів "Повір у себе!". Поруч, у цьому ж таборі, відбувалися заняття школи для обдарованих дітей. Одну з "обдарованих" дівчаток батьки забрали з табору, висуваючи претензії керівництву табору за те, що дівчинка одержала психологічну травму, оскільки щодня бачила хворих дітей. Вони вимагали покарати винних, які не вжили заходів для того, щоб захистити групи дітей одну від іншої, і навіть не повідомили батьків про таке "небезпечне" сусідство.

Яке рішення прийняв товариський суд?

Робота в групах "Два світи" (15 хв)

Мета: узагальнити уявлення учасників про толерантність і толерантну поведінку, підвести до висновку про необхідність жити за принципами толерантності.

Учасники об'єднуються у дві групи (за принципом день-ніч) і одержують аркуші ватману, фломастери, газети, журнали, ножиці, клей.

Тренер говорить про те, що сьогодні кожна група має чудову нагоду – створити свій світ – "Світ толерантності" і "Світ інтолерантності".

Звертаючи увагу на риси свого характеру і свої бажання, учасникам пропонують створити колаж свого світу, країни й назвати його. Протягом 10

хв група працює над створенням колажу. Потім представник від групи представляє колективну роботу.

Обговорення

Висновок: порівнявши два протилежні світи, ми наочно бачимо, що людина, яка живе у світі добра, взаєморозуміння, терпимості з людьми інакших релігій, націй, культур, відчувається особистістю, яка може розкрити всі свої найкращі риси, бути корисною своєму народу, оточенню. Людина, яка живе в толерантному світі, по-справжньому щаслива і дарує це щастя, любов людям довкола.

Очікування "Святковий салют" (5 хв)

Що цікавого, важливого дав вам тренінг? Напишіть на стікерах у вигляді зірочок. Якщо ваші очікування здійснилися, то ми побачимо гарний святковий салют на честь дружби, взаєморозуміння й миру між народами нашої Землі.

Підбиття підсумків, прощання Притча про цвяхи.

ПЛАН ТРЬОХ ТРЕНІНГОВИХ ЗАННЯТЬ**"Різні можливості – рівні права"***Тренінг формування уявлення про інклюзивну освіту**[Вивчення ставлення старшокласників до людей з інвалідністю та до ідеї уряду щодо впровадження інклюзивної освіти: результати роботи практичного психолога : URL: <https://zu.edu.ua/spf/pdf/Gender1/ink2.pdf>]*

Мета: визначити особливості уявлень студентів про дітей з інвалідністю.

Завдання:

- визначити особливості уявлень студентів про дітей з інвалідністю;
- здійснити просвітницький вплив на проблему уявлень студентів про дітей з інвалідністю.

Матеріали: аркуші паперу; стікери; ручки; фломастери; маркери; ватмани; малюнок "Торбинка асоціацій".

Час: 1 година 20 хвилин.

Тренінгове заняття №1**Хід заняття****1. Привітання**

Сьогодні ми проведемо тренінг який має назву "Різні можливості - рівні права". "Різні можливості" - це відмінність між нашими можливостями і можливостями, які мають люди з інвалідністю, а "рівні права" - це розуміння того, що не дивлячись на вище згадані відмінності, всі ми маємо однакові права. Тобто, я думаю ви вже здогадалися, що мова сьогодні буде йти саме про людей з інвалідністю та про їхнє місце в суспільстві. Ми будемо працювати у колі. Для привітання давайте встанемо, посміхнемося один одному і скажемо: "Добрий день!".

2. Знайомство

Наступна наша вправа "Знайомство в райському саду". Ми працюємо у колективі і знаємо один одного. Але уявіть, що ви потрапили у Райський сад. Гуляючи в райському саду, можна спостерігати велику кількість апельсинів, лимонів, мандаринів, різних сортів яблук, слив, груш, полуниці та суниці, ківі, авокадо тощо. Оберіть щось одне і дайте відповідь на запитання: "Який я фрукт?". І напишіть своє ім'я на стікері.

Якби я був фруктом, то я був би ... .

3. Ознайомлення з правилами роботи**Вправа "Правила"**

Як ви вважаєте, нам в житті потрібні правила? Для чого? Тоді давайте напишемо правила для нашої групи. Які ви можете запропонувати?

- Будьте відкритими для нових вражень і нового досвіду: аналізуйте свої почуття, думки, ставлення до того, що відбувається на занятті . Будьте доброзичливими і щирими, ставтеся уважно до того, що відбувається у колі,

але немає потреби кривити душею, висловлюватися про те, з чим ви не згодні (правило активності та відкритості).

- Ви маєте особисту думку, вона цінна для нас, висловіть її в коректній формі, говоріть від свого імені, оскільки інші можуть мати протилежні погляди (правило говори від себе) .

- Ми, учасники і ведучі, спільно відповідаємо за те, що відбувається на занятті. Те, що ми обговорюємо залишиться між нами, тому що довіряємо один одному і висловлюємо свої думки, якими можливо в іншій ситуації й не висловили б, тобто правило конфіденційності (правило конфіденційності).

- Ми будемо уважно слухати один одного не перебиваючи (не перебивати).

- Якщо те що ми будемо обговорювати вам буде неприємне і ви не бажаєте про це говорити, ви маєте право сказати стоп (правило СТОП).

- Ми цінуємо свій час і роботу, і щоб нас нічого не відволікало, ми вимкнемо свої телефони (правило вимкненого телефону).

- Якщо потрібно терміново вийти, виходимо тихенько не заважаючи іншим (правило вільної ноги).

- Якщо ви маєте бажання, висловити свою думку – піднімаємо руку і чекаємо поки тренер не дозволить говорити (правило вільної руки).

- Ми вважаємо, що маємо право засуджувати когось за його слова чи вчинки і оцінювати їх. Але тут ми сприймаємо всіх таким якими вони є (правило не давати оцінок).

- Погляньте на ці правила, ви хочете, ще щось додати? Давайте надамо чинності цим правилам, поставивши кожен свій підпис.

4. Оголошення теми

Інклюзивна освіта та діти, що навчаються за цією системою.

5. Вправа "Очікування"

Мета: визначити сподівання і очікування учасників заняття.

- Ми познайомили вас з темою нашого заняття. Будь ласка, подумайте і запишіть на стікерах свої очікування від заняття, розмістіть їх на нашому пісочному годиннику вгорі.

(Учасники розміщують очікування).

- Наприкінці нашого заняття ви перемістите свою піщинку вниз настільки, наскільки справдилися ваші очікування.

6. Вправа "Торбинка асоціацій"

- Отже, коли ми говоримо "дитина з інвалідністю", у кожного з вас виникають певні асоціації. На дошці написано словосполучення "дитина з інвалідністю", воно розміщене над "Торбинкою асоціацій". Будь ласка, на стікерах напишіть слова, які асоціюються у вас із цим словом. Чим більше буде слів, тим повніше ми розкриємо значення даного слова.

(Свої асоціації учасники записують на стікерах і розміщують на "Торбинці асоціацій", озвучуючи їх).

- Давайте кожен з нас нехай назве по декілька асоціацій і пояснить чому саме така асоціація.

7. Вправа "Малюнок: дитина з інвалідністю і суспільство"

А зараз поділимось на 4 групки таким чином (перші чотири студента говорять їх улюблені цукерки). Отже, ми поділились на групи. Перед вами є олівці, фломастери, маркери та аркуші паперу. Ваше завдання намалювати дитину з інвалідністю, її місце в суспільстві.

Обговорення:

Чому ви намалювали саме так?

На вашу думку, в яких закладах мають навчатись такі діти?

Які вони мають права?

Які вони мають можливості?

Чи потрібно всюди створювати для них умови?

8. Анкета.

9. Очікування

Покажіть на нашому годиннику чи справдились ваші очікування, та поясніть.

Тренінгове заняття №2

Хід заняття

10. Привітання

Сьогодні ми продовжимо тренінг який має назву "Різні можливості - рівні права". Нагадаємо її тлумачення: "Різні можливості" - це відмінність між нашими можливостями і можливостями, які мають люди з інвалідністю, а "рівні права" - це розуміння того, що не дивлячись на вище згадані відмінності, всі ми маємо однакові права. Тобто, я думаю ви вже здогадались, що мова сьогодні буде йти саме про інклюзивну освіту. Ми будемо працювати у колі. Для привітання давайте встанемо, посміхнемося один одному і скажемо: "Добрий день!".

11. Нагадування правил роботи

Вправа "Правила"

Нагадаємо перелік правил, які ми запровадили в нашій групі.

- Будьте відкритими для нових вражень і нового досвіду: аналізуйте свої почуття, думки, ставлення до того, що відбувається на занятті. Будьте доброзичливими і щирими, ставтеся уважно до того, що відбувається у колі, але немає потреби кривити душею, висловлюватися про те, з чим ви не згодні (правило активності та відкритості).

- Ви маєте особисту думку, вона цінна для нас, висловлюйте її в коректній формі, говоріть від свого імені, оскільки інші можуть мати протилежні погляди (правило говори від себе).

- Ми, учасники і ведучі, спільно відповідаємо за те, що відбувається на занятті. Те, що ми обговорюємо залишиться між нами, тому що довіряємо один одному і висловлюємо свої думки, якими можливо в іншій ситуації й не висловили б, тобто правило конфіденційності (правило конфіденційності).

- Ми будемо уважно слухати один одного, не перебиваючи (не перебивати).

- Якщо те, що ми будемо обговорювати, вам буде неприємне і ви не бажаєте про це говорити, ви маєте право сказати стоп (правило СТОП).

- Ми цінуємо свій час і роботу, і щоб нас нічого не відволікало, ми вимкнемо свої телефони (правило вимкненого телефону).

- Якщо потрібно терміново вийти, виходимо тихенько не заважаючи іншим (правило вільної ноги).

- Якщо ви маєте бажання, висловити свою думку – піднімаємо руку і чекаємо поки тренер не дозволить говорити (правило вільної руки).

- Ми вважаємо, що маємо право засуджувати когось за його слова чи вчинки і оцінювати їх. Але тут ми сприймаємо всіх таким якими вони є (правило не давати оцінок).

12. Оголошення теми

Інклюзивна освіта та її реалії. Інклюзивна практика реалізує доступ до одержання освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання та створення необхідних умов для успішного навчання для всіх без виключення дітей, незалежно від їх індивідуальних особливостей, психічних та фізичних можливостей.

13. Вправа "Очікування"

Мета: визначити сподівання і очікування учасників заняття.

- Ми познайомили вас з темою нашого заняття. Будь ласка, подумайте і запишіть на стікерах свої очікування від заняття, розмістіть їх на нашому пісочному годиннику вгорі.

(Учасники розміщують очікування).

- Наприкінці нашого заняття ви перемістите свою піщинку вниз настільки, наскільки справдилися ваші очікування.

14. Вправа "Переваги і недоліки інклюзивної освіти"

Зараз ми поділимо вас на 2 підгрупи. Члени однієї повинні записати на ватмані всі переваги інклюзивної освіти, а іншої – її недоліки.

"Переваги інклюзивної освіти"

для дітей з особливими освітніми потребами:

- Завдяки цілеспрямованому спілкуванню з однолітками поліпшується когнітивний, моторний, мовний, соціальний та емоційний розвиток дітей.

- Ровесники відіграють роль моделей для дітей з особливими освітніми потребами.

- Оволодіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально.

- Навчання проводиться з орієнтацією на сильні якості, здібності та інтереси дітей.

- У дітей є можливості для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками й участі у громадському житті.

для інших дітей:

- Діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей.

- Діти навчаються налагоджувати й підтримувати дружні стосунки з людьми, які відрізняються від них.
- Діти навчаються співробітництву.
- Діти навчаються поводитися нестандартно, бути винахідливими, а також співчувати іншим.

для педагогів та фахівців:

- Вчителі інклюзивних класів краще розуміють індивідуальні особливості учнів.
- Вчителі оволодівають різноманітними педагогічними методиками, що дає їм змогу ефективно сприяти розвиткові дітей з урахуванням їхньої індивідуальності.
- Спеціалісти (медики, педагоги спеціального профілю, інші фахівці) починають сприймати дітей більш цілісно, а також навчаються дивитися на життєві ситуації очима дітей.

"Недоліки інклюзивної освіти"

15. Вправа "Уявіть ситуацію"

Уявіть, що у вас ДЦП. Дитячий церебральний параліч (ДЦП) є збірним терміном для групи захворювань, які проявляються в першу чергу порушеннями рухів, рівноваги та положення тіла.

І коли Ви зайшли в автобус, то почули насмішки в свій адрес, а на місце, яке ви хотіли сісти прибігла маленька кудрява дівчинка.

Зараз кожен про себе продумайте чи важко вам було на душі, чи змінило б це ваше ставлення про світ. Та хто був правий в даній ситуації: Ви чи кудрява дівчинка протягом 3 хв.

Питання для обговорення:

- Для чого ви виконували дану вправу?
- Чи важко було уявити себе людиною з обмеженими можливостями?
- Чи змінило це ваше ставлення до таких людей?

16. Вправа "Ми творимо"

Мета: продемонструвати неповторність кожної людини, зняття емоційного напруження.

Ведучий говорить, що потрібно робити, а учасники чітко виконують його інструкцію.

- Кожен з вас бере аркуш паперу і чітко виконує мою інструкцію:
  - *Складіть аркуш паперу вдвічі.
  - *Складіть аркуш паперу ще раз вдвічі.
  - *Відірвіть правий верхній кут.
  - *Складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут.
  - *Складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут.
  - *Закінчили. Розгорніть папір і подивіться, що у вас вийшло.
- Як могло таке статися? З чим пов'язана така розмаїтість малюнків?
- Завдання отримали одне, але кожен по різному виконав його. Ось і так і в житті, здається ми "з одного тіста ліплені", але водночас такі різні. І якщо

вчасно не допомогти (перервати один папірець), то це може привести до летальних наслідків.

17. Опитувальник.

А зараз заповніть будь ласка, роздані вам, анкети. Будьте якомога щирими, відкритими і правдивими. Правило конфіденційності зберігається, про це свідчить те, що листочки не підписуються.

18. Вправа "Ритмічні оплески"

Інструкція: розпочнемо аплодувати собі, спочатку створюємо кожен свій ритмічний малюнок. Потім, прислухаючись до інших, спробуємо почати аплодувати в одному ритмі, з однією швидкістю, як одна людина.

ОБГОВОРЕННЯ

Тренінгове заняття №3

Хід заняття

19.Привітання

Сьогодні ми продовжимо тренінг який має назву "Різні можливості - рівні права". Нагадаємо її тлумачення: "Різні можливості" - це відмінність між нашими можливостями і можливостями, які мають люди з інвалідністю, а "рівні права" - це розуміння того, що не дивлячись на вище згадані відмінності, всі ми маємо однакові права. Ми звону ж таки будемо говорити про інклюзивну освіту, про етичні норми. Для привітання кожен із нас по черзі покаже жестами та мімікою покаже нам з яким ви настроєм прийшли.

20. Нагадування правил роботи

Вправа "Правила"

Нагадаємо перелік правил, які ми запровадили в нашій групі.

- Будьте відкритими для нових вражень і нового досвіду: аналізуйте свої почуття, думки, ставлення до того, що відбувається на занятті . Будьте доброзичливими і щирими, ставтеся уважно до того, що відбувається у колі, але немає потреби кривити душею, висловлюватися про те, з чим ви не згодні (правило активності та відкритості).

- Ви маєте особисту думку, вона цінна для нас, висловлюйте її в коректній формі, говоріть від свого імені, оскільки інші можуть мати протилежні погляди (правило говори від себе) .

- Ми, учасники і ведучі, спільно відповідаємо за те, що відбувається на занятті. Те, що ми обговорюємо залишиться між нами, тому що довіряємо один одному і висловлюємо свої думки, якими можливо в іншій ситуації й не висловили б, тобто правило конфіденційності (правило конфіденційності).

- Ми будемо уважно слухати один одного не перебиваючи (не перебивати).

- Якщо те що ми будемо обговорювати вам буде неприємне і ви не бажаєте про це говорити, ви маєте право сказати стоп (правило СТОП).

- Ми цінуємо свій час і роботу, і щоб нас нічого не відволікало, ми вимкнемо свої телефони (правило вимкненого телефону).

- Якщо потрібно терміново вийти, виходимо тихенько не заважаючи іншим (правило вільної ноги).

- Якщо ви маєте бажання, висловити свою думку – піднімаємо руку і чекаємо поки тренер не дозволить говорити (правило вільної руки).

- Ми вважаємо, що маємо право засуджувати когось за його слова чи вчинки і оцінювати їх. Але тут ми сприймаємо всіх таким якими вони є (правило не давати оцінок).

Оголошення теми

Інклюзивна освіта та її реалії. Інклюзивна практика реалізує доступ до одержання освіти в загальноосвітньому закладі за місцем проживання та створення необхідних умов для успішного навчання для всіх без виключення дітей, незалежно від їх індивідуальних особливостей, психічних та фізичних можливостей.

Очікування. Обговорення.

Оцінювання асоціацій

21. Вправа "Життя з хворобою"

Коли ми хворіємо навіть на застуду ми з однієї сторони обмежуємо себе самі, а з іншої нас обмежує сама хвороба – ми не відчуваємо смак, запах. Говорячи про будь-яку форму інвалідності ми зіткнемося знову ж таки на обмеженнях. Щоб краще це зрозуміти та відчути на собі ми пропонуємо вам виконати таку вправу: Ведучий видає кожному учаснику по 12 листочків паперу (розміром 5 на 5 см) і просить написати: на 4 листочках - назви улюблених страв, на 4-х - назви улюблених занять, захоплень, на 4-х - імена близьких або улюблених людей. Коли всі учасники готові, ведучий говорить, що різні хвороби вимагають від людини великих жертв, і учасників просять вибрати і віддати по 1 улюбленої страви, заняттю, близькій людині. Далі хвороба вимагає наступних жертв, і учасники віддають ще 3 листочка. Після цього ведучий сам проходить по колу і забирає, не дивлячись, по 1 аркушу у кожного учасника. Все, що залишилося в учасників - це можливий варіант того, що хвороба може зробити з життям будь-якої людини.

Обговорення:

1. Що ви відчували коли ви віддавали і коли у вас забирали аркуші?

2. Так людям з інвалідністю також приходиться жертвувати багато чим: друзями, прогулянками, розвагами, навчанням, та ін.. Як ви вважаєте, для людей з інвалідністю потрібно співчуття, жалість чи допомога? Чому?

22. Вправа "Перетворюємо проблему в цілі"

Отже, сьогодні існує дійсно проблема інтеграції людей з інвалідністю в суспільстві. Проблеми потрібно вирішувати починаючи з себе. Як кожен з нас буде бачити цю проблему, так він буде й ставитись до неї. Ми пропонуємо вам написати декілька проблем, що стосуються навчання дітей інвалідів та ставлення до них, які існують на сьогоднішній день, але ті, які ви самі частково могли б вирішити, або допомогти у вирішенні. Після того, як учасники напишуть – обговорення. А тепер давайте, переведемо ці проблеми в цілі.

23. "Порожній стілець"

Мета: розширити уявлення студентів з обговорюваної теми; звернути увагу на різноманітність думок, точок зору на запропоновану тему; розвинути вміння студентів здійснювати вибір і аргументувати його.

- Я прихильник інклюзивної освіти, я поважаю людей з інвалідністю за їх багатий душевний стан.

- Я в принципі прихильник інклюзивної освіти, але я вважаю, що діти з інвалідністю й так отримують достатньо уваги від держави та суспільства.

- Я не вважаю за потрібне введення інклюзивної освіти, дітям з інвалідністю в такій системі освіти буде тільки гірше.

- Я не переймаюся проблемами інклюзивної освіти.

Перед вами 4 різних вислови виберіть, будь ласка з яким ви погоджуєтесь та станьте біля нього. Кожна група протягом 5 хвилин обговорює зміст висловлювання, фіксуючи аргументи, які підтверджують її вибір. Після обговорення в малих групах перед кожною з них ставиться один стілець, на який сідає представник групи, щоб висловити спільно вироблену думку з обговорюваної теми і розпочати дискусію Час виступу - 2-3 хвилини. Завершивши виступ, він повертається до малої групи. Кожен студент може продовжити дискусію, висловлюючи свою думку, підтримуючи аргументами позицію групи або підкреслюючи неточності попередніх вступів. Для того, щоб включитися в обговорення, він повинен зайняти порожній стілець, що стоїть перед його малою групою. Студент може зайняти порожній стілець тільки один раз.

24. Твір " Я вважаю, що дитина з інвалідністю.."

25. "Не завершені речення"

На дошці написано три незакінчених речення:

- Я дізнався нове про...
- Тренінгові заняття змінили...
- Найбільше мене здивувало те, що...
- Найбільше сподобалось...

По колу учасники тиснуть один одному руку, потім всі разом: "До побачення!"

**Заняття з елементами тренінгу :
"Я можу бути поруч"**

Головна мета заняття: покращити ставлення студентів до людей з інвалідністю, показати, що інваліди повинні мати рівні з усіма людьми права і можливості.

Завдання:

- підвищити рівень знань студентів про особливості життя людей з інвалідністю;
- розширити уявлення про параспорт, творчість людей з обмеженими фізичними можливостями;
- познайомити з основами етичного ставлення до людей з інвалідністю на прикладі літературних джерел;
- показати, що незалежно від віку можна розвивати навички співіснування, моральної підтримки та посильної допомоги людям з інвалідністю;
- розкрити можливості спільного навчання різних дітей у закладах освіти;
- розвивати навички колективної діяльності.

СТРУКТУРА ЗАНЯТТЯ

№ з/п	Частина заняття	Методичний засіб	Облад. та матеріали	Час
I. Вступна частина				
1	Емоційне налаштування Мотивація учнів	<u>Вступ</u> Наша виховна година присвячений особливому святу, яке відзначають 3 грудня – це Міжнародний день інвалідів. Проведення 3 грудня Міжнародного дня інвалідів направлено на звернення уваги до проблем людей з обмеженими фізичними можливостями. Дехто їх сторониться, боїться, дехто відноситься байдуже, намагається не думати про таких людей, їх проблеми, а в декого стискається серце при зустрічі з людиною з обмеженими можливостями і при думці чим можна допомогти людині – інваліду. Тож, сьогодні ми поговоримо про життя людей – інвалідів, щоб більше дізнатися про них, їхні проблеми. Інваліди – це люди з обмеженими можливостями, у яких є фізичні або		10 хв

		<p>розумові вади у здоров'ї. Людина може народитися з певною вадою і мати інвалідність від народження, а може набути її впродовж життя внаслідок нещасного випадку. Запам'ятайте головне – від цього ніхто не застрахований.</p> <p><u>Гра "Відмінності".</u></p> <p>Психолог вітає дітей, розпочинає заняття. Діти розподіляються на пари.</p> <p><u>Гра виконується в парах.</u> Кожен з учасників повинен знайти три відмінності між собою і другим учнем пари. По черзі діти називають знайдені відмінності.</p> <p><i>Якщо діти не можуть знайти відмінності, повторюються, психолог може підказати можливі відмінності:</i></p> <p><i>колір одягу;</i></p> <p><i>улюблені книжки (іграшки);</i></p> <p><i>сп ортивні уподобання;</i></p> <p><i>відпочинок тощо.</i></p> <p><u>Висновок психолога:</u> всі люди різні, ми відрізняємося зовнішністю, здібностями але, не звертаючи на це, всі ми цікаві та корисні один одному.</p>		
II. Основна частина				
2.	Розкриття теми заняття	<p><u>Міні-лекція психолога.</u></p> <p>Інваліди – люди, у яких є якісь невиліковні хвороби, наприклад, це можуть бути незрячі люди, люди, які погано бачать або взагалі не бачать, люди, які не можуть ходити, працювати рукам. Людина може бути інвалідом від народження або ж набути невиліковну хворобу впродовж життя внаслідок нещасного випадку, якоїсь травми. Досить часто людина саме з своєї вини становиться інвалідом, особливо у випадках, коли відноситься до свого здоров'я безвідповідально.</p>	Матеріал и Додатку 1	5 хв
3.	Параспорт	В Україні налічується 2,5 млн інвалідів,	МультиМ	10

<p>та творчість людей з інвалідністю</p>	<p>тобто кожен 18 наш співвітчизник – інвалід. Та не дивлячись на проблеми люди працюють, творять, перемагають. Важкі хвороби не ламають їх, незважаючи на обмеження, вони досягають певних висот і стають відомими людьми. Скільки серед людей з обмеженими можливостями талановитих спортсменів, художників, танцюристів, вчених і навіть пілотів і лікарів. Ці люди справді творять дива : без рук вони малюють, прикуті до візка беруть участь у спортивних, танцювальних конкурсах, без ніг пілотують літаки та водять автомобілі. Це мужні люди! Вони потребують особливої турботи, любові, доброти і бажають, щоб їх сприймали як звичайних людей.</p> <p><u>З історії відомих людей – інвалідів</u> <u>Андрій Козуб і Вячеслав Суров</u> "Щоб довести собі, що ти негірший, а можливо і кращий за інших, необхідно раз в житті зціпити зуби і напружити всі сили, але підкорити свою вершину", – сказали російські інваліди Андрій Козуб і Вячеслав Суров і підкорили гірську вершину заввишки 5895 м, довівши тим самим не тільки собі, але й усім, що сила духу й мужність можуть долати всі перешкоди.</p> <p><u>Луї Брайль</u> Коли Луї було 3 роки, він поранив око ножем, внаслідок чого розвинулося запалення очей і хлопчик осліпнув. Батьки постаралися допомогти сліпому дитяті засвоїти трудові навички. У місцевій школі Луї вивчив алфавіт за допомогою звичайних паличок. У січні 1819 р. Луї Брайль був зарахований у Паризький інститут для сліпих. Вихованців в інституті навчали грамоті, музиці, в'язанню і ткацтву. По багатьом предметам підручників не було, не</p>	<p>едійне обладнання, презентації учнів Матеріал и Додатку 2</p>	<p>хв</p>
--	--	---	-----------

	<p>існувало тоді і системи запису нот для сліпих, тому методика викладання була заснована на сприйнятті інформації на слух.</p> <p>Будучи талановитою людиною, Брайль задумав створити систему рельєфно – точкової писемності, яка була б зручною для сприйняття на дотик, дозволяла точно відображати всі особливості тієї чи іншої мови, записувати хімічні і фізичні знаки, ноти. Брайль почав експериментувати і у віці 15 років, ввів свою власну систему : маленьке "вічко", що складається з двох вертикальних лав з номерами 1, 2, 3 в лівому і 4, 5, 6 в правому. Це дало 63 комбінації. З них Брайль вибрав букви для свого алфавіту, знаки нотації, математичні символи і деякі слова, що часто вживаються. Він працював над своєю системою два роки. Перший варіант своєї системи хлопець запропонував на розгляд ради інституту в 1892р. але вони не була підтримана. Одним із аргументів було те, що вона не зручна для зрячих викидачів. І лише в 1837 р. за наполяганням сліпих рада інституту знов повернулася до розгляду цього питання і успішно. Лише після його смерті у всьому світі було визнано, що розроблена Брайлем система писемності для сліпих найкраща. Нею користуються і у наш час.</p> <p><u>Стівен Хокінг</u></p> <p>Англійський математик і фізик Хокінг народився в 1942 р. В 1959 р. він поступив в Оксфордський університет, а в 1962 р. перейшов в Кембріджський університет, щоб вивчити космологію. Він знаменитий своїми дослідженнями в області космології, фізики, історії Всесвіту.</p> <p>У ранньому віці лікарі поставили йому діагноз – аміотрофічний боковий</p>		
--	--	--	--

		<p>склероз. В 30 років Стівен опинився в інвалідному кріслі. Пізніше лікарі вимушені були видалити йому трахею, і він повністю втратив голос. Для спілкування Стівен користується спеціальним комп'ютером. Пальцями правої руки він вибирає потрібні слова з тих, які висвічуються на дисплеї комп'ютера. Із слів формується речення, яке потім за командою вченого виголошується комп'ютерним синтезатором мови.</p> <p><u>Мері Верді</u></p> <p>Дівчинка на інвалідному візку дуже хотіла танцювати. Вона навчилася граціозно обертатися і робити витончені рухи. Одного разу Мері вирішила взяти участь у конкурсі танців, але не попередила організаторів про те, що вона інвалід. Заніміла публіка стежила за її виступом, а один суддя навіть відкрив рота від несподіванки. Мері створила групи "Танцюючі колеса". Вона говорила, що людські можливості безмежні і якщо захотіти можна досягти всього</p> <p>На історичних прикладах ми бачимо, що люди з обмеженими можливостями можуть вести повноцінне життя і мають такі ж права, як і всі інші люди на планеті. Та попри це, найбільше вони потребують нашої допомоги, уваги, дбайливого ставлення.</p>		
4.	Поглиблення в тему заняття	<p><u>Перегляд мультиплікаційного фільма з наступним обговоренням.</u></p> <p>Психолог пояснює дітям, що люди з інвалідністю потребують нашого поважного ставлення та допомоги. Діти переглядають мультфільм "Цветик – семицветик".</p> <p>Обговорення: дівчинка Женя опинилася перед важким вибором: власне благополуччя або благополуччя хлопця</p>	Мультиплікаційний фільм "Цветик – семицветик", обладнання для просмотру.	10 хв

		інваліда. <u>Висновок психолога:</u> в казці сталося диво - хлопчик вилікувався. В житті ми не в змозі надати таку дивовижну допомогу. Але людям з інвалідністю дуже потрібні наше толерантне ставлення, прийняття, щоденна посильна допомога.		
5.	Бесіда	<u>Розмова про можливості спільного навчання дітей з інвалідністю та без неї.</u> Психолог розповідає про школи, де навчаються діти з інвалідністю. Для того, щоб вони відчували себе комфортно, необхідні спеціальні умови. Діти згадують які перешкоди можуть зустрічатися інвалідам, пропонують шляхи вирішення можливих проблем. <i>Психолог може використовувати матеріали, розміщені у Додатку 3.</i>	Матеріали Додатку 3	5 хв
III. Практична частина				
6.	Робота в групах	<u>Розробка проектів "Школа майбутнього – школа для всіх"</u> Учасники розподіляються на групи. Кожна група розробляє власний проект школи майбутнього, в якій буде комфортно навчатися всім дітям. Після роботи групи презентують свій проект, звертаючи увагу на особливі пристрої, приладдя, що забезпечують можливість навчання у школі дітей з інвалідністю. Психолог влаштовує виставку дитячих проектів.	Листи ватману, олівці	10 хв
IV. Заключна частина				
7.	Рефлексія	<u>Вправа "Квітка допомоги"</u> Діти отримують аркуші з малюнком "квітки". Завдання: подумай, які сім справ ти можеш зробити для людей, що потребують твоєї допомоги. Запиши їх на пелюстках Квітки Допомоги. Намагайся виконати всі справи, які придумав.	Аркуші з малюнком квітки для кожного учня	10 хв

"Квітка допомоги"

